S T O P P E L D IJ K

s o c i a a l - e c o n o m i s c h o n d e r z o e k i n e e n z e e u w s v l a a m s r u i l - v e r k a v e l i n g s g e b i e d

L1
348. bijl. A

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT
ONTVANGEN
12 JULI 1960
BIBLIOTHEEK

b i j l a g e n b i j r a p p o r t 3 4 8

l a n d b o u w - e c o n o m i s c h i n s t i t u u t
a f d e l i n g s t r e e k o n d e r z o e k

j u n i 1 9 6 0

NIET VOOR PUBLIKATIE - NADRUK VERBODEN

472082 - bijl.

Bijlage I De samenstelling van de steekproef voor de enquête

II Sociaal-economische stratificatie

III Grondgebruikers uit groep C die in loondienst werken

IV Ontwikkeling van het aantal grondgebruikers

V De landbouwers en hun gezinnen
§ 1. De leeftijdsopbouw en het onderwijs
§ 2. De herkomst van de landbouwers en echtgenoten
§ 3. Beroepsgeschiedenis
§ 4. Zoons van 15 jaar en ouder
§ 5. Dochters van 15 jaar en ouder
§ 6. Woonplaatsen van de uitwonende kinderen

VI Bedrijfsopvolging en overneming
§ 1. Leeftijd bij aanvaarding en overdracht
§ 2. Het overnemen van bedrijven
§ 3. Bedrijfsopvolging in de toekomst
§ 4. Meerhoofdige bedrijfsleiding

VII De arbeidsbezetting

VIII Enkele aspecten van de arbeidsorganisatie

IX Cultuurgrond

X Produktieplan en bedrijfsvoering op de landbouwbedrijven
§ 1. De akkerbouw
§ 2. Grasland en veehouderij
§ 3. Tuinbouw
§ 4. Mechanisatie
§ 5. Bedrijfsgebouwen
§ 6. Verkavelingstoestand en eigendom/pachtverhoudingen

Bijlage XI Cultuurgrond, bouwland en veestapel in de drie gemeenten

XII Sociale contacten en communicatiekanalen
§ 1. Deelneming aan stands- en vakorganisaties
§ 2. Contacten met de Landbouwvoorlichtingsdienst
§ 3. Contacten buiten het Land van Hulst
§ 4. Contact met de buitenwereld via pers en radio

XIII Oriëntatierichtingen

XIV Een indicatie van de welstand van de agrarische groep

XV Hoe men denkt over IJselmeerpolders en ruilverkavelingen

DE SAMENSTELLING VAN DE STEEKPROEF VOOR DE ENQUÊTE

Voor het trekken van de steekproef van de te enquêteren grondgebruikers is uitgegaan van een door de Cultuurtechnische Dienst/Consulentschap voor Grond- en Pachtzaken opgestelde lijst met namen en adressen van personen die binnen het blok minstens 1 ha grond (kadastrale maat) in gebruik hadden. Hieronder waren dus ook buiten het blok wonende gebruikers begrepen. De lijst bevatte tevens een opgave van de oppervlakte grond (kadastrale maat) in gebruik. Van de 517 namen werden er 189 voor de steekproef uitgekozen (d.i. 37%). De steekproef werd naar de bedrijfsgrootte en de woongemeente gestratificeerd. Naderhand bleken in de bedrijfsgrootteklassen kleine afwijkingen van het steekproefpercentage voor te komen, omdat de steekproef getrokken werd door uit de volgens opklimmende bedrijfsgrootte gerangschikte adresssen systematisch het benodigde aantal namen te kiezen. Het steekproefpercentage bedroeg in

Graauw c.a.		38
Hontenisse		36
Vogelwaarde		37
Zaamslag		39
Stoppeldijk		37
grootteklasse	1- 5 ha	37
"	5- 10 ha	35
"	10- 15 ha	36
"	15- 25 ha	38
"	25- 35 ha	39
"	≥ 35 ha	37

19 van de bezochte adressen moesten om verschillende redenen buiten de verwerking gehouden worden (o.m. wegens het niet bestaan van een afzonderlijk bedrijf, wegens opheffing van het bedrijf en in enkele gevallen wegens weigeren van medewerking).

In het rapport zijn dus tenslotte de enquêtegegevens van 170 grondgebruikers opgenomen. De lijsten van grondgebruikers werden inmiddels (na voltooiing van de enquête dus) minutieus gecontroleerd, waarbij kadastrale extracten en een inventarisatie van pachtcontracten van dienst waren. Hieruit bleek dat in het blok 628 personen meer dan 1 ha grond binnen het blok in gebruik hadden, terwijl 241 personen minder dan 1 ha gebruikten. Het aantal gebruikers met meer dan 1 ha binnen het blok bleek dus 111 meer te bedragen dan het aantal waaruit de oorspronkelijke steekproef was genomen. Hieronder bevonden zich verscheidene grote bedrijven zoals uit tabel I-1 blijkt. Van deze personen is uiteraard ook niet bekend in welke beroeps-

groep ze moeten worden ingedeeld. Bovendien was bij de controle gebleken dat in talrijke gevallen de opgegeven bedrijfsoppervlakte niet juist was. Hierdoor veranderde uiteraard de verdeling van de bedrijven over de grootteklassen (zie tabel I-1).

Tabel I-1

DE OMVANG VAN HET STATISTISCHE UNIVERSUM

Grootteklasse	Aantal bedrijven in de beroepsgroepen volgens									
	oorspronkelijke adreslijst[1]					gewijzigde adreslijst[2]				
	niet ingedeeld	A en B	C	D	totaal	niet ingedeeld	A en B	C	D	totaal
< 1 ha	139	5	8	1	153	231	3	6	1	241
1 - 5 ha	14	48	43	16	121	68	34	36	14	152
5 - 10 ha	7	87	6	10	110	27	92	5	9	133
10 - 15 ha	2	59	5	2	68	14	58	6	1	79
15 - 20 ha	2	41	-	1	44	5	41	-	1	47
20 - 25 ha	-	34	-	-	34	5	34	-	-	39
25 - 30 ha	-	39	-	-	39	5	43	-	-	48
≥ 30 ha	2	98	-	1	101	20	110	-	-	130
Alle grootteklassen	166	411	62	31	670	375	415	53	26	869

1) Door C.D./Gr. en Pz. beschikbaar gesteld t.b.v. steekproefneming.
2) Door C.D./Gr. en Pz. naderhand gecontroleerd en gewijzigd.

Bron beroepsgroepenindeling: L.E.I.

De 170 geënquêteerden werden op deze nieuwe lijst opgespoord en daarbij opnieuw in (gecontroleerde kadastrale) grootteklassen ingedeeld.

Tabel I-2

STEEKPROEFPERCENTAGES

Grootteklasse (herzien kadastraal)	Aantal geënquêteerden in de beroepsgroepen volgens									
	oorspronkelijke adreslijst					gewijzigde adreslijst				
	A en B	C	D	totaal	steekproef in %	A en B	C	D	totaal	steekproef in %
1 - 5 ha	20	10	4	34	28	17	10	4	31	20
5 - 10 ha	28	2	5	35	32	30	1	5	36	27
10 - 15 ha	19	3	-	22	32	17	4	-	21	27
15 - 20 ha	17	-	-	17	39	19	-	-	19	40
20 - 25 ha	13	-	-	13	38	10	-	-	10	26
25 - 30 ha	14	-	-	14	36	12	-	-	12	25
≥ 30 ha	35	-	-	35	35	41	-	-	41	32
Alle grootteklassen	146	15	9	170	33[1]	146	15	9	170	27

1) Met de 19 niet-verwerkte in de steekproefgevallen geënquêteerden is rekening gehouden.

Het percentage geënquêteerden, berekend op de gecontroleerde lijst van alle grondgebruikers met 1 ha of meer in het blok, daalde tot 27%.

Ten behoeve van de beschrijving van het produktieplan werden gegevens uit de Landbouwtelling 1957 verwerkt. Hiervoor werden 545 grondgebruikers met meer dan 1 ha in het blok geregistreerd. Dit aantal is derhalve 83 minder dan volgens Grond- en Pachtzaken. Ook op deze lijst werden de geënquêteerden opgespoord en ingedeeld in bedrijfsgrootteklassen volgens opgave van de landbouwtelling. Deze bedrijfsgrootte verschilde zowel van die volgens Grond- en Pachtzaken als van die volgens eigen opgave van de landbouwer tijdens de enquête. De drie indelingen van de 170 geënquêteerden zijn hieronder naast elkaar geplaatst. In het rapport is doorgaans de grootteklassenindeling volgens de geënquêteerden zelf gehanteerd.

Tabel I-3

INDELING VAN GEËNQUÊTEERDE GRONDGEBRUIKERS

	Grootteklasse-indeling volgens											
	landbouwtelling 1957				Gr.- en Pz. (herz.kad.)				geënquêteerde zelf (gemeten maat)			
	A en B	C	D	totaal	A en B	C	D	totaal	A en B	C	D	totaal
1 - 5 ha	13	10	7	30	17	10	4	31	9	9	8	26
5 - 10 ha	35	2	1	38	30	1	5	36	37	3	-	40
10 - 15 ha	24	2	1	27	17	4	-	21	22	3	1	26
15 - 20 ha	18	1	-	19	19	-	-	19	20	-	-	20
20 - 25 ha	11	-	-	11	10	-	-	10	11	-	-	11
25 - 30 ha	12	-	-	12	12	-	-	12	15	-	-	15
≥ 30 ha	33	-	-	33	41	-	-	41	32	-	-	32
Alle grootteklassen	146	15	9	170	146	15	9	170	146	15	9	170

Uit deze opstelling blijkt dat de indelingen volgens de landbouwtelling en de enquête tamelijk goed overeenstemmen, hetgeen ook verklaarbaar is uit het feit dat in beide gevallen de boer zelf zijn bedrijfsgrootte in gemeten maat opgaf. De indeling volgens Grond- en Pachtzaken is daarentegen vermoedelijk de best gecontroleerde telling. De verschillen tussen deze indeling en de beide andere zijn, behalve op het verschil tussen gemeten en kadastrale maat, terug te voeren op het al of niet nauwkeurig opgeven van zaaiklaar gehuurd land, op het niet voldoende gesplitst opgeven van compagnonschappen en dergelijke.

De voorgaande beschouwingen tasten de statistische grondslag van het rapport weliswaar niet aan, doch mogen anderzijds voldoende duidelijk hebben gemaakt met welke restricties men de tabellen en andere cijfers moet bezien.

SOCIAAL-ECONOMISCHE STRATIFICATIE

In analogie met eerder verrichte onderzoekingen is overwogen of een verder gaande differentiatie van de beroepsindeling nodig was, waarbij met name de beroepssituatie van de andere gezinsleden in het geding zou komen. In streken waar gezinsbedrijven in de landbouw veel voorkomen is een dergelijke analyse van belang te achten. Niet-agrarische beroepen van het gezins- of bedrijfshoofd treft men soms aan op B- en C-bedrijven waar de overige gezinsleden alle in de landbouw op het eigen bedrijf werken. Zo'n bedrijf is sociaal-economisch van andere structuur dan een dergelijk landbouwbedrijf waar de andere gezinsleden ook buiten de landbouw werken.

Het bleek echter al spoedig dat men in Stoppeldijk niet van het zuivere gezinsbedrijf mag spreken 1). Slechts een derde van de geënquêteerde bedrijven bleek nl. geheel zonder hulp van vreemde arbeidskrachten gedreven te worden. Op de overige bedrijven wordt in meerdere of mindere mate van landarbeiders gebruik gemaakt. Het aantal bedrijven waar gezinsleden buiten de landbouw werkten was daarentegen weer opmerkelijk gering. Wij hebben hier dus in het algemeen te maken met gezinsbedrijven waar vreemde arbeidskracht nodig is. De bedrijven in Stoppeldijk hebben een gemiddelde grootte van 19,8 ha.

Tabel II-1 geeft een overzicht van de sociaal-economische stratificatie zoals die in dit gebied kon worden ontworpen.

Het zal verderop blijken dat deze indeling door de kleine aantallen in enkele beroepsgroepen verder weinig bruikbaar is voor ons inzicht in de sociaal-economische structuur van het gebied.

Volledigheidshalve wordt in tabel II-1 ook vermeld hoe de C-groep kan worden geanalyseerd.

Voorts wordt verder verwezen naar bijlage VII, waar in ander verband nogmaals op de verhouding tussen de arbeid van gezinsleden en die van vreemde krachten wordt ingegaan.

---

1) Onder een zuiver gezinsbedrijf verstaan wij een bedrijf waar de arbeid geheel door gezinsleden wordt verricht afgezien van de door loonwerkers verrichte arbeid. De term gezinsbedrijf wordt ook wel gebruikt wanneer slechts een of enkele vreemde arbeidskrachten naast de gezinsleden op het bedrijf meewerken. Wij geven er echter de voorkeur aan de term voor het bovengenoemde geval te reserveren en andere gevallen nader te omschrijven.

Tabel II-1

SOCIAAL-ECONOMISCHE STRATIFICATIE

		Code	Aantal bedrijven in de grootteklasse van <15 ha	15-30 ha	≥ 30 ha	totaal
Bedrijven waar gebruik wordt gemaakt van vreemde arbeidskrachten voor ≥ 50% van het totale arbeidsaanbod en	alle gezinsleden geheel in de agrarische sector werken	A 1	2	12	18	32
	een of meer gezinsleden geheel of gedeeltelijk in niet-agrarische sector werken	A 2	-	-	2	2
Bedrijven waar gebruik wordt gemaakt van vreemde arbeidskrachten voor < 50% van het totale arbeidsaanbod en	alle gezinsleden geheel in de agrarische sector werken	A 3	20	24	8	52
	een of meer gezinsleden geheel of gedeeltelijk in niet-agrarische sector werken	A 4	1	-	-	1
Bedrijven waar alle arbeid door gezinsleden wordt verricht en	alle gezinsleden geheel in de agrarische sector werken	A 5	21	8	1	30
	een of meer gezinsleden geheel of gedeeltelijk in niet-agrarische sector werken	A 6	14	2	-	16
Idem als A 2 bedrijfshoofd heeft nevenberoep		B 1	-	-	3	3
" " A 5 " " "		B 2	1	-	-	1
" " A 6 " " "		B 3	9	-	-	9
Bedrijven, waarop ten minste één gezinslid of vreemde arbeidskracht volledig werkzaam is		C 1	1	-	-	1
Bedrijfshoofd heeft een agrarisch niet-zelfstandig hoofdberoep		C 2	4	-	-	4
Bedrijfshoofd heeft een niet-agrarisch zelfstandig hoofdberoep		C 3	9	-	-	9
Bedrijfshoofd heeft een niet-agrarisch, niet-zelfstandig hoofdberoep		C 4	1	-	-	1

Bijlage III

GRONDGEBRUIKERS UIT GROEP C DIE IN LOONDIENST WERKTEN

Acht geënquêteerde grondgebruikers, die in 1958 voor kortere of langere tijd in loondienst gewerkt hebben, gaven enige aanvullende gegevens over de aard van hun werk.

Gezien het geringe aantal van deze groep kon niet worden vastgesteld in hoeverre deze gevallen typisch voor dergelijke grondgebruikers in de streek mogen worden genoemd.

Zo was er bijvoorbeeld een z.g. krooibaas bij, die anderhalve ha cultuurgrond gebruikt. In dienst van een commissionair in aardappelen en uien werkte deze man met een ploeg van 15 à 20 arbeiders bij diverse boeren die hun produkten aan de commissionair verkocht hadden.

Een ander geval betrof een vaste landarbeider, die reeds 15 jaar bij dezelfde boer werkte en daarnaast een eigen bedrijfje van 3 ha had. Zijn vrouw besteedde hier overigens meer tijd aan dan hijzelf.

Een betonwerker in dienst van een aannemer in Hulst bewerkte ruim een ha cultuurgrond. Ook deze man was reeds sedert 1941 als zodanig werkzaam.

Deze mensen gaan per fiets of bromfiets naar hun werk. Hun landbouwbedrijf bindt hen aan hun woonplaats. In drie gevallen waren de "bedrijfjes" van de ouders overgenomen, in de overige gevallen van vreemden.

HUIDIGE BEDRIJFSGROOTTE t.o.v. BEGINGROOTTE

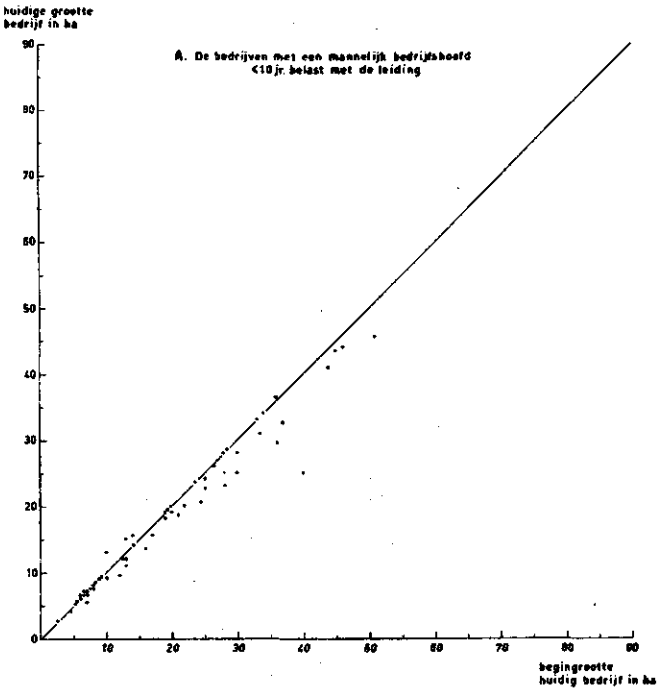

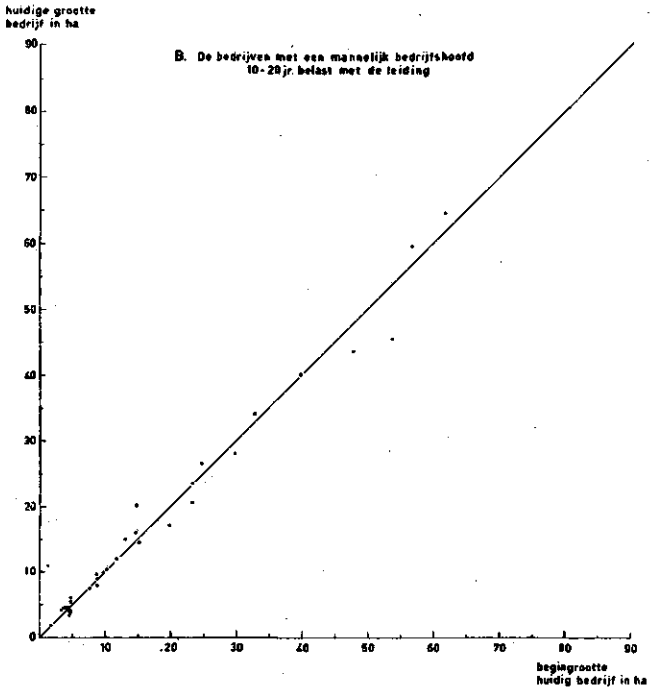

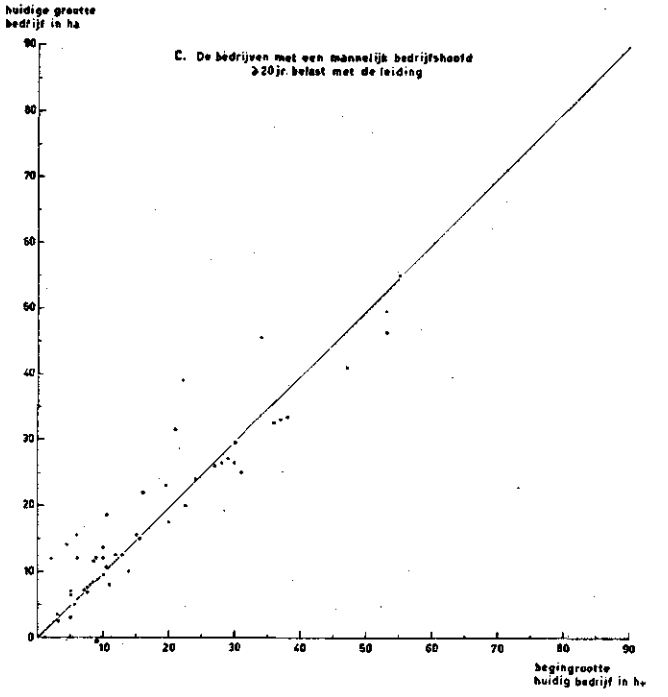

Bijlage IV

ONTWIKKELING VAN HET AANTAL BEDRIJVEN

	Jaar	Aantal bedrijven in de grootteklasse 1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-30 ha	≥30 ha	totaal	Percentage bedrijven in de grootteklasse 1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-30 ha	≥30 ha	Bedrijven van ≥ 1 ha: oppervl. cult.-grond in ha	gemidd. bedr.-grootte in ha	Indexcijfers van (1920=100): het aantal bedrijven	de opper-vlakte cult.-grond	de gemidd. bedr.-grootte
Vogel-waarde	1910	80	38	32	24	52	226	35	17	14	11	23	3.993	17,69	100	100	100
	1921	76	53	43	26	48	246	31	21	17	11	20	4.023	16,35	109	101	92
	1930	104	43	50	32	44	273	38	16	18	12	16	3.978	14,57	121	99	82
	1947	79	47	54	36	43	259	30	18	21	14	17	4.193	16,19	115	105	92
	1950	71	47	61	32	44	255	28	18	24	13	17	4.202	16,48	113	105	93
	1955	64	48	61	36	38	247	26	19	25	15	15	4.080	16,52	109	102	93
Honte-nisse	1910	96	49	35	18	44	242	40	20	15	7	18	3.652	15,09	100	100	100
	1921	120	57	36	22	41	276	43	21	13	8	15	3.563	12,91	114	98	86
	1930	114	68	42	21	47	292	39	23	15	7	16	3.770	12,91	121	103	86
	1947	101	77	41	30	44	293	35	26	14	10	15	3.775	12,88	121	103	85
	1950	87	66	43	26	44	266	33	25	16	10	16	3.633	13,66	110	99	91
	1955	79	74	44	29	42	268	29	28	16	11	16	3.652	13,63	111	100	90
Graauw c.a.	1910	23	4	10	9	28	74	31	5	14	12	38	2.001	27,04	100	100	100
	1921	14	11	12	8	30	75	18	15	16	11	40	2.056	27,41	101	103	101
	1930	14	13	14	9	30	80	18	16	18	11	37	2.099	26,24	108	105	97
	1947	28	14	12	14	25	93	30	15	13	15	27	1.902	20,45	126	95	76
	1950	24	11	14	14	23	86	28	13	16	16	27	1.814	21,09	116	91	78
	1955	18	13	14	15	24	84	21	15	17	18	29	1.831	21,80	114	92	81

Bronnen: Directie van de Landbouw
C.B.S.

DE LANDBOUWERS EN HUN GEZINNEN

Uit de bij de enquête verzamelde gegevens is een beknopte beschrijving van de landbouwende bevolking samen te stellen. Aan de hand van een aantal tabellen 1) zullen achtereenvolgens behandeld worden: de leeftijdsopbouw, het onderwijs, de herkomst en beroepsgeschiedenis van de landbouwers, de zoons en dochters.

§ 1. De leeftijdsopbouw en het onderwijs

Uit de gegevens over de leeftijdsopbouw blijkt dat de landbouwers met de grote bedrijven in het algemeen tot de wat oudere leeftijdsgroepen behoren. Helaas kon niet worden nagegaan of dit wellicht veroorzaakt zou kunnen zijn doordat de grotere boeren langer op hun bedrijf blijven wegens moeilijkheden bij de opvolging (grotere generatiedruk).

Tabel V-1

LEEFTIJDSOPBOUW

Beroepsgroepen	Bedrijfsgrootte	Perc. geënquêteerden in de leeftijdskl.						Gemidd. leeft. in jaren
		< 25 jr.	25-34 jr.	35-44 jr.	45-54 jr.	55-64 jr.	≥ 65 jr.	
A en B	< 15	1	12	18	35	27	7	49
	15 - 30	-	15	30	24	20	11	48
	≥ 30	-	6	19	34	25	16	52
C en D		-	8	12	17	42	21	56

Tabel V-2

ONDERWIJS VAN DE A- EN B-BEDRIJFSHOOFDEN

	Aantal mannelijke bedrijfshoofden met na de lagere school					
	totaal	geen voortgezet onderwijs	voortgezet onderwijs in de vorm van			
			cursus-onderwijs	l.l.s.	h.b.s.	m.l.s. en h.l.s.
< 15 ha	66	41	16	3	1	5
15 - 30 ha	45	7	21	6	-	11
≥ 30 ha	30	6	10	-	1	13
Totaal	141	54	47	9	2	29
< 35 jr.	18	1	4	3	-	10
35 - 44 jr.	32	7	12	4	1	8
45 - 54 jr.	42	23	10	2	-	7
55 - 64 jr.	34	14	16	-	1	3
≥ 65 jr.	15	9	5	-	-	1

1) In de meeste gevallen moest worden volstaan met het geven van relatieve cijfers, daar de gegevens afkomstig zijn uit de steekproefenquête.

Uit tabel V-2 blijkt, dat er een groot onderscheid bestaat tussen de grotere en de kleinere boeren ten aanzien van het genoten onderwijs. De grotere boeren hebben in veel grotere mate m.l.s.- of h.b.s.-onderwijs gevolgd dan de kleinere. Het spreekt welhaast vanzelf dat het vooral de jongere boeren zijn die voortgezet onderwijs na de lagere school hebben gevolgd. Vooral in de laatste jaren is het inzicht gegroeid, dat goed onderwijs van grote betekenis is voor het maatschappelijk slagen.

§ 2. De herkomst van de landbouwers en echtgenoten

Ter beantwoording van de vraag in welke mate de agrarische bevolking autochtoon is, dus in welke mate de landbouw in het gebied vrij is van invloeden en ervaringen van landbouwers uit andere streken, is nagegaan uit welke plaats de geënquêteerden geboortig zijn.

Tabel V-3

GEBOORTEPLAATSEN

Geboorteplaats	Percentage geënquêteerden	
	mannen	vrouwen
Huidige woonplaats	45	21
Elders in Land van Hulst	43	52
Elders in Oost-Zeeuws-Vlaanderen	7	17
West-Zeeuws-Vlaanderen	1	3
Elders in Nederland	2	4
België en elders in buitenland	2	3

Het aantal niet-autochtone landbouwers blijkt zeer gering te zijn, wanneer men de uit Oost-Zeeuws-Vlaanderen afkomstigen ook tot de autochtonen rekent. Onder de echtgenoten van de landbouwers vindt men iets meer allochtonen. In het algemeen kan men echter wel stellen, dat er weinig mensen van buiten in de landbouwgroep doordringen. Landbouwers van elders afkomstig konden zich doorgaans pas vestigen doordat zij een bedrijf van vreemden konden overnemen. De autochtone landbouwers namen bijna altijd hun bedrijf van ouders, schoonouders of familie over.

§ 3. Beroepsgeschiedenis

In onderstaande overzichten zijn de beroepscarrières van de geënquêteerde landbouwers en van de C- en D-grondgebruikers in beeld gebracht.

Tabel V-4

BEROEPSCARRIÈRES VAN DE MANNELIJKE BEDRIJFSHOOFDEN

Beroep op de leeftijd van: 30 jaar / 15 jaar		op ouderlijk bedrijf	zelfst. landb., landb.-bedr. leider	land-, tuin-, los arbeider	beroepen, direct afhankelijk van, of verbonden met het agrarisch bedrijf	industriearbeider	onbekend beroep	Aantal bedrijfshoofden in de beroepsgroep A	B	D
op ouderlijk bedrijf		76	49	3	1	-	-	112	12	5
land-, tuin- en bosarbeider		6	3	6	-	1	-	13	1	2
beroepen, direct afhankelijk van, of verbonden met het agrarisch beroep		-	1	-	-	-	-	1	-	-
losse arbeiders		-	1	-	-	-	-	1	-	-
onbekend beroep		-	-	-	-	-	1	1	-	-
Aantal bedrijfshoofden in de beroepsgroep	A	71	47	7	1	1	1	128		
	B	7	6	-	-	-	-		13	
	D	4	1	2	-	-	-			7

Tabel V-5

BEROEPSCARRIÈRES VAN DE MANNELIJKE BEDRIJFSHOOFDEN IN GROEP C

Beroep op de leeftijd van: 30 jaar / 15 jaar	op ouderlijk bedrijf	land-, tuin-, los arbeider	loonwerker of arbeider bij loonbedrijf	beroepen, direct afhankelijk van, of verbonden met het agrarisch bedrijf	verzorgende beroepen in de dorpsgemeenschap	industriearbeider	losse arbeider	overige beroepen	alle beroepen
op ouderlijk landbouwbedrijf	1	-	1	2	2	-	-	-	6
land-, tuin- en bosarbeider	1	2	-	-	1	1	1	1	7
onbekend beroep	-	-		2	-	-	-	-	2
Alle beroepen	2	2	1	4	3	1	1	1	15

Het blijkt dat de carrière van het overgrote deel van de landbouwers er eenvoudig uitziet; men werkt eerst mee op het ouderlijke bedrijf en daarna wordt men zelfstandig. Ook voor de C-grondgebruikers is het patroon vrijwel steeds: eerst in loondienst of thuismeewerkend, daarna in de meeste gevallen een zelfstandig beroep buiten de landbouw. Niet-agrarische beroepen komen in de beroepsgeschiedenissen van de landbouwers slechts zeer zelden voor. Dit laatste ziet men ook elders in het land. Onder de geënquêteerden waren 11 grondgebruikers wier vader niet in de landbouw werkte. Onder landbouwers die wel uit een agrarisch milieu afkomstig zijn (153 personen) zijn er 11 die een niet-agrarisch beroep hebben gehad. Deze gevallen zijn te klein in aantal om er verdere gevolgtrekkingen aan te kunnen verbinden. Het ligt enigszins voor de hand om te veronderstellen dat de landbouwers die een niet-agrarisch beroep hebben gehad ook bij de bedrijfsoverneming een van het gangbare patroon afwijkend beeld te zien geven. Een relatief groter aantal van hen heeft het bedrijf van vreemden overgenomen.

§ 4. Zoons van 15 jaar en ouder

Bij de enquête zijn van 165 zoons van grondgebruikers gegevens verzameld. Hieronder bevonden zich 38 zoons van C- en D-grondgebruikers. In tabel V-6 is een samenvattend overzicht van deze zoons gegeven.

De beroepen van de zoons liggen voornamelijk in de landbouw. Onder de afgevloeide zoons bevinden er zich vrij veel met een hoog gekwalificeerd beroep (vrije beroepen, hogere technische e.d.). In onderstaande tabel zijn enkele cijfers gegeven.

De afvloeiing uit de landbouw is vooral onder de zoons van C- en D-grondgebruikers niet onaanzienlijk. Helaas is een verder gaande analysering van het afvloeiingsverschijnsel weinig zinvol wegens de geringe aantallen zoons.

Tabel V-7

BEROEPEN VAN DE ZOONS

Beroep	Aantal geënquêteerde zoons ≥ 15 jr.					
	totaal	ouderlijk bedrijf in groep				
		A en B			C	D
		< 15	15-30	≥ 30		
In de landbouw werkend	91	25	33	24	4	5
In aan de landbouw verwant beroep werkend	5	-	-	1	4	-
Niet in de landbouw werkend	53	18	10	4	14	7
Studerend (niet-agr.ond.)	16	7	2	3	3	1
Aantal bedrijven	.	68	46	32	15	9

1) Grootte in ha.

ZOONS VAN 15

		Aantal zoons ≥ 15 jaar					Aant. i/d landb. werkende zoons ≥15jr.						Aantal zoons ≥15 jr. werkzaam in een aan de landb. verwant beroep
									op ouderl. bedrijf				
										gedeelt. +			
		totaal	inwonend	uitwonend	gehuwd	ongehuwd	totaal	zelfstandig	geheel	loond. landb.	ander beroep	in loondienst	
A en B	<15 ha	50	37	13	10	40	25	-	17	2	2	4	-
	15-30 ha	45	27	18	12	33	33	6	25	1	-	1	-
	≥30 ha	32	18	14	7	25	24	3	18	-	-	3	1
	totaal	127	82	45	29	98	82	9	60	3	2	8	1
C		25	13	12	8	17	4	-	1	-	1	2	4
D		13	6	7	7	6	5	1	-	1	-	3	-
A,B,C en D	15-19 jr.	40	36	4	-	40	20	-	15	1	1	3	1
	20-24 jr.	37	28	9	1	36	22	-	17	-	1	4	2
	25-29 jr.	39	24	15	8	31	23	3	17	2	-	1	1
	30-34 jr.	27	6	21	21	6	15	5	6	1	-	3	1
	35-39 jr.	13	4	9	8	5	5	-	4	-	-	1	-
	≥40 jr.	9	3	6	6	3	6	2	2	-	1	1	-
	totaal	165	101	64	44	121	91	10	61	4	3	13	5
Inwonend		101			1	100	70	-	59	4	1	6	3
Uitwonend		64			43	21	21	10	2	-	2	7	2
Gehuwd		44	1	43			19	9	3	-	2	5	1
Ongehuwd		121	100	21			72	1	58	4	1	8	4
Landbouwdagonderwijs		66	50	16	11	55	61	7	47	2	-	5	1
Landbouwcursusonderwijs		6	4	2	3	3	5	1	4	-	-	-	-
Technisch dagonderwijs		22	17	5	4	18	2	-	1	-	-	1	-
Adm. en ander dagonderwijs		32	14	18	6	26	3	1	1	1	-	-	3
Niet-agrarisch cursusonderwijs		4	1	3	3	1	1	-	-	-	1	-	-
Geen voortgezet onderwijs		35	15	20	17	18	19	1	8	1	2	7	1

Tabel V-6

JAAR EN OUDER

Aantal niet in de landbouw werkende zoons ≥ 15 jaar								Aantal studerende zoons ≥ 15 jaar	
totaal	eredienst, onderwijs, vrije beroepen	zelfstandig beroep	administratief beroep	technische beroepen		overige geschoolde beroepen	ongeschoolde beroepen	agrarisch onderwijs	niet-agr. onderwijs
				hoger	lager				
18	1	1	-	1	9	1	5	-	7
10	5	2	2	-	-	-	1	-	2
4	1	1	-	1	-	1	-	-	3
32	7	4	2	2	9	2	6	-	12
14	1	3	2	-	5	1	2	-	3
7	-	1	-	-	3	-	3	-	1
6	-	-	-	-	4	-	2	-	13
10	-	-	-	1	7	2	-	-	3
15	4	3	3	1	2	1	1	-	-
11	3	2	-	-	2	-	4	-	-
8	1	2	1	-	1	-	3	-	-
3	-	1	-	-	1	-	1	-	-
53	8	8	4	2	17	3	11	-	16
19	-	-	2	1	13	-	3	-	9
34	8	8	2	1	4	3	8	-	7
24	3	6	2	1	4	-	8	-	-
29	5	2	2	1	3	3	3	-	16
4	-	1	-	-	1	1	1	-	-
1	-	-	-	-	1	-	-	-	-
18	-	-	-	2	15	-	1	-	2
12	8	-	3	-	-	1	-	-	14
3	-	2	1	-	-	-	-	-	-
15	-	5	-	-	-	1	9	-	-

Opmerkelijk is dat de meeste afgevloeide zoons direct na het verlaten van de school een niet-agrarisch beroep kozen. Van de 32 geënquêteerde afgevloeide zoons van A- en B-grondgebruikers hebben er slechts 6 eerst nog in de landbouw gewerkt. Dit kan wellicht in verband staan met het reeds vermelde over de aard van de niet-agrarische beroepen. Alle studerende zoons bereiden zich voor op niet-agrarische beroepen, ook dit wijst in dezelfde richting.

Dat op de kleinere bedrijven minder zoons in de landbouw blijven dan op de grotere is een bekend verschijnsel dat ook in dit gebied optreedt.

Een indruk van de betekenis van de bovengenoemde afvloeiingscijfers kan men verkrijgen door de z.g. generatiedruk te berekenen. In dit getal wordt het aantal opvolgers in de landbouw geconfronteerd met het aantal voor hen vrijkomende bedrijven. De afvloeiing wordt hier dus in verband gebracht met de bedrijfsopvolgingsmogelijkheden. Uitgangspunt is nl. dat een niet zelfstandig in de landbouw werkende boerenzoon er in het algemeen naar zal streven zelfstandig boer te worden. De afgevloeide zoons worden niet meer als potentiële opvolgers beschouwd. De moeilijkheid bij deze beschouwingen is meestal dat de berekening een momentopname weergeeft. Er kunnen nog zoons afvloeien na eerst op het ouderlijke bedrijf te hebben meegewerkt (dit blijkt in Stoppeldijk niet veel voor te komen, zie tabel V-8), doch ook kunnen zoons die niet op het ouderlijke bedrijf kunnen opvolgen elders een bedrijf krijgen. Dit laatste blijkt onder de grote boeren in dit gebied nogal eens voor te komen.

Tabel V-9

GENERATIEDRUK

	Aantal geënqueteerde bedrijven	Aantal geënquêteerde niet zelfstandig in de landbouw werkende zoons	Generatiedruk 1)
< 15 ha	68	25	0,8
15 - 30 ha	46	27	1,3
≥ 30 ha	32	21	1,4
Alle A- en B-bedrijven	146	73	1,1

1) Berekend als volgt: $\frac{1/17 \text{ x aantal zoons}}{1/37 \text{ x aantal bedrijven}}$

Gemiddelde leeftijd zelfstandig worden is 32 jaar, gemiddelde leeftijd bedrijfsoverdracht is 69 jaar.

Uit de tabel blijkt dat voor alle geënquêteerde bedrijven gezamenlijk de generatiedruk rondom het evenwicht ligt, d.w.z. dat er ongeveer evenveel zoons-opvolgers als vrijkomende bedrijven zijn. Bovendien blijkt dat op de kleinere bedrijven minder zoons zijn dan op de grotere. Het is de vraag of de zoons van grotere boeren op een klein bedrijf opvolgen; slechts in dat geval blijft de evenwichtssituatie bestaan. Bovendien moet men zich afvragen of de bestaande situatie met betrekking tot de gemiddelde leeftijd wel blijft bestaan. Zowel de beginleeftijd als de beëindigingsleeftijd liggen relatief hoog. Wanneer deze dalen naar resp. 30 en 65 jaar zal de daarmee berekende generatiedruk toenemen.

Tabel V-8

AFVLOEIING ZOONS ≥ 15 JAAR 2)

		Aantal zoons ≥ 15 jaar	Beroepen: in de landbouw 1)	niet in de landbouw: vanaf l.o. of vervolgonderwijs	niet in de landbouw: na eerst in de landbouw te hebben gewerkt	studerend
Grootte-klasse	< 15 ha	50	25	15	3	7
	15 - 30 ha	45	33	7	3	2
	≥ 30 ha	32	25	4	-	3
	totaal	127	83	26	6	12
Leeftijds-klasse	15 - 19 jr.	29	16	4	-	9
	20 - 24 jr.	31	21	7	-	3
	25 - 29 jr.	30	22	8	-	-
	30 - 34 jr.	20	15	4	1	-
	35 - 39 jr.	10	3	3	4	-
	≥ 40 jr.	7	6	-	1	-
Zoons met agrar. onderw.	m.l.s. of hoger	31	30	1	-	-
	l.l.s., l.t.s.	31	30	-	1	-
	a.l.c., spec.c.	5	5	-	-	-
Zoons met niet-agrar. onderw.	middelb. of hoger	20	1	11	-	8
	lager en cursusonderwijs	20	3	11	2	4
Zoons met geen onderwijs		20	14	3	3	-
Burgerlijke staat	ongehuwd	98	68	17	1	12
	gehuwd	29	15	9	5	-
Fase gezins-cyclus ouders	kinderen < en ≥ 15 jr.	50	36	6	1	7
	alle kinderen ≥ 15 jr. doch niet alle ≥ 25 jaar	44	26	13	-	5
	alle kinderen ≥ 25 jaar	33	21	7	5	-

1) Aan landbouw verwante beroepen inbegrepen.
2) Alleen voor de beroepsgroepen A en B.

In tabel V-10 zijn enige gegevens opgenomen over het door de boerenzoons gevolgde onderwijs na de lagere school. Het aantal zoons dat geen voortgezet onderwijs of cursussen heeft gevolgd is relatief laag.

Tabel V-10

ONDERWIJS VAN ZOONS NA DE L.S.

Beroepsgroep van de vader	Aantal zoons ≥ 15 jaar	Percentage van de zoons met					
		m.l.s. of hoger	l.l.s. of l.t.s.	a.l.c. en spec.c.	middelb. en hoger niet-agr. onderw.	lager en cursus niet-agr. onderw.	geen onderwijs
A en B	127	24	24	4	16	16	16
C en D	38	3	8	3	16	31	39

Duidelijk blijkt ook uit tabel V-6 dat het onderwijs in het algemeen goed aansluit bij het thans uitgeoefende beroep. Ook dat hangt weer samen met het geringe aantal beroepswisselingen onder de zoons.

Aan de niet zelfstandig in de landbouw en aan de niet in de landbouw werkende zoons is gevraagd of zij ernaar streven een eigen landbouwbedrijf te krijgen. Van de 73 zoons van A- en B-landbouwers, die niet zelfstandig in de landbouw werken, streven er 70 naar een eigen bedrijf. Overigens ziet nog niet de helft dezer zoons werkelijk kans om een bedrijf over te nemen. (Hiermee is bij de berekening van de generatiedruk geen rekening gehouden.) Vele boerenzoons verkeren dus nog in het onzekere over hun toekomstmogelijkheden.

Geen van de 33 afgevloeide boerenzoons gaf te kennen in de landbouw te willen terugkeren. Hun keuze van een niet-agrarisch beroep is dus wel definitief. De zoons van C- en D-grondgebruikers die in de landbouw werken willen in het algemeen wel een eigen bedrijf, maar hun kansen daarop slaan zij zelf reeds niet hoog aan. Merkwaardig is dat van de afgevloeide zoons uit deze groepen wel enkele de wens uitten om in de landbouw terug te keren.

In tabel V-11 en V-12 zijn de enquêtecijfers over dit punt vermeld.

§5. Dochters van 15 jaar en ouder

De gehuwde dochters van de geënquêteerden zijn alle uitwonend. Er zijn er betrekkelijk weinig die met landbouwers getrouwd zijn (25%). De meeste dochters, die nog thuis zijn, werken mee in de huishouding. Er zijn nog vrij veel dochters die na de lagere school geen voortgezet onderwijs meer hebben gevolgd. Onder de jongere generaties vindt men echter bijna geen meisjes meer die niet ten minste de huishoudschool hebben gevolgd (zie tabel V-13).

Tabel V-11

NIET ZELFSTANDIG IN DE LANDBOUW WERKENDE ZOONS ≥ 15 JAAR

	A en B	C	D
Aantal bedrijven met niet zelfstandig in de landbouw werkende zoons ≥ 15 jaar	50	4	4
Aantal zoons ≥ 15 jaar niet zelfstandig in de landbouw werkend:			
op ouderlijk bedrijf			
geheel	62	1	-
gedeeltelijk	6	2	3
in loondienst	5	2	1
totaal	73	5	4
Aantal van deze zoons, dat streeft naar een eigen landbouwbedrijf:			
totaal	70	3	3
zal een bedrijf kunnen overnemen	30	-	2
meer kandidaten voor de opvolging	10	1	-
geen mogelijkheden	26	2	1
wil bedrijf stichten, kopen, pachten	4	-	-

Tabel V-12

NIET IN DE LANDBOUW WERKENDE ZOONS ≥ 15 JAAR

	A en B	C	D
Aantal bedrijven met niet in de landbouw werkende zoons ≥ 15 jaar	25	5	4
Aantal niet in de landbouw werkende zoons ≥ 15 jaar			
werkend als zelfstandige	4	3	1
werkend in loondienst	29	11	6
niet werkend	-	-	-
totaal	33	14	7
Aantal van deze zoons dat streeft naar eigen landbouwbedrijf:			
totaal	-	1	1
zal een bedrijf kunnen overnemen	-	-	-
meer kandidaten voor de opvolging	-	1	-
geen mogelijkheden	-	-	1
wil bedrijf stichten, kopen, pachten	-	-	-

DOCHTERS VAN 15

		Aantal dochters					Beroepen van de dochters ≥ 15 jaar							
							thuis meewerkend			dienst-bode of werk-ster	costu-mière e.d.	fabr.-arb., atelier-naaister e.d.	kantoor-bed., onderw.	verpl., kraam-verz.
		totaal	in-wonend	uit-wonend	ge-huwd	onge-huwd	alleen huis-hou-ding	huishouding + bedrijf	huishouding + werkster elders					
A en B	<15 ha	38	19	19	18	20	8	4	4	-	-	-	-	-
	15-30 ha	29	21	8	4	25	9	8	-	-	-	-	1	2
	≥30 ha	26	11	15	10	16	6	4	-	1	-	-	-	1
	totaal	93	51	42	32	61	23	16	4	1	-	-	3	3
C		25	8	17	12	13	4	-	-	1	-	-	2	1
D		12	3	9	7	5	1	-	2	2	-	-	-	-
A,B,C en D	15-19 jr.	29	22	7	1	28	8	4	4	1	-	-	1	-
	20-24 jr.	39	25	14	6	33	14	5	2	1	-	-	3	4
	25-29 jr.	30	10	20	17	13	4	4	-	2	-	-	1	-
	30-34 jr.	17	2	15	15	2	-	2	-	-	-	-	-	-
	35-39 jr.	8	1	7	7	1	1	-	-	-	-	-	-	-
	≥40 jr.	7	2	5	5	2	1	1	-	-	-	-	-	-
	totaal	130	62	68	51	79	28	16	6	4	-	-	5	4
Inwonend		62				62	28	16	6	-	-	-	4	1
Uitwonend		68			51	17	-	-	-	4	-	-	1	3
Gehuwd		51	-	51			-	-	-	-	-	-	-	-
Ongehuwd		79	62	17			28	16	6	4	-	-	5	4
	L.h.s.	51	36	15	12	39	20	12	2	2	-	-	-	1
	L.h.c.	9	2	7	7	2	-	-	2	-	-	-	-	-
	Kweekschool	4	1	3	-	4	-	-	-	-	-	-	2	-
	Alg. vormend ond.	17	7	10	6	11	2	1	-	-	-	-	3	-
	Vakdiploma	11	3	8	3	8	-	-	-	-	-	-	-	3
Geen voortgezet ond.		38	13	25	23	15	6	3	2	2	-	-	-	-

Tabel V-13

JAAR EN OUDER

			Beroepen van de echtgenoten der gehuwde dochters										
			agrarisch				niet-agrarisch						
winkelbed., apothekers-, dokters-ass. eredienst, overige ber.	schoolgaand	gehuwd (huisvrouw)	zelfstandig	niet-zelfstandig	loondienst	verwant	eredienst, onderwijs, vrije beroepen	zelfstandige	administratief	technische hogere	technische lagere	overige geschoolde	ongeschoolde
-	2	18	4	2	-	1	-	4	1	-	3	-	3
-	5	4	1	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1
1	3	10	4	-	1	1	2	1	-	-	-	1	-
1	10	32	9	2	1	2	2	5	2	-	3	2	4
4	1	12	2	-	1	3	-	4	1	-	-	-	1
-	-	7	2	-	2	1	-	2	-	-	-	-	-
1	9	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
2	2	6	-	1	1	1	-	2	-	-	1	-	-
2	-	17	4	1	3	2	1	2	1	-	1	1	1
-	-	15	3	-	-	2	1	5	1	-	-	1	2
-	-	7	2	-	-	1	-	2	1	-	-	-	1
-	-	5	4	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
5	11	51	13	2	4	6	2	11	3	-	3	2	5
2	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	6	-	13	2	4	6	2	11	3	-	3	2	5
-	-		13	2	4	6	2	11	3	-	3	2	5
5	11		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	2	12	4	-	-	3	-	2	-	-	-	1	2
-	-	7	-	1	-	1	-	3	-	-	1	1	-
-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	3	6	-	-	-	-	2	1	2	-	-	-	1
1	4	3	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
2	-	23	8	1	4	1	-	5	-	-	2	-	2

§ 6. Woonplaatsen van de uitwonende kinderen

Het aantal uitwonende kinderen is betrekkelijk klein. Uit de gegevens over de woonplaatsen is dan ook niet veel te concluderen met betrekking tot de migratierichtingen en -afstanden.

Tabel V-14

WOONPLAATSEN UITWONENDE KINDEREN

	Percentage geënquêteerde	
	zoons	dochters
Oost-Zeeuws-Vlaanderen	53	69
Overig Zeeland	6	3
Overig Nederland	27	19
België en Kongo	5	6
Canada	9	3

De tendentie is dat de dochters minder ver uitvliegen dan de zoons. Meer dan de helft van de zoons blijft overigens nog in Oost-Zeeuws-Vlaanderen, dicht bij huis.

BEDRIJFSOPVOLGING EN OVERNEMING

§ 1. Leeftijd bij aanvaarding en overdracht

56% van de landbouwers is zelfstandig geworden gelijk met het huwelijk. Dit wordt vrijwel overal in ons land gevonden. De gemiddelde leeftijd waarop de gehuwde landbouwers zelfstandig werden is 32 jaar. Voor degenen die pas na 1948 zelfstandig werden is deze leeftijd 31 jaar en voor de ouderen (vóór 1938 zelfstandig geworden) 32 jaar. In de oorlogsjaren was het kennelijk minder eenvoudig een bedrijf over te nemen, want dit gebeurde dooreengenomen pas op 35-jarige leeftijd, terwijl de huwelijksleeftijd van de in die jaren zelfstandig geworden boeren rondom het gemiddelde ligt van 32 jaar. De gemiddelde leeftijd van zelfstandig worden ligt voor de kleine boeren beduidend hoger dan voor de grote boeren (< 15 ha 34 jaar, ≥ 30 ha 29 jaar).

Rondom deze gemiddelde cijfers bestaat uiteraard een vrij sterke spreiding. Ruim 11% van de geënquêteerden was b.v. pas na het 40ste jaar zelfstandig geworden.

Het gemiddelde huwelijksleeftijdcijfer (32 jaar) ligt bijzonder hoog in vergelijking met andere agrarische gebieden in ons land en in vergelijking met andere bevolkingsgroepen. Een dergelijk cijfer is een aanwijzing in de richting van vrij ernstige problemen bij het verkrijgen van een eigen bedrijf. Het "wachten met trouwen" komt hier veelvuldig voor, omdat men niet eerder zelfstandig kan worden.

Voor het vaststellen van de z.g. abdicatieleeftijd (d.i. de gemiddelde leeftijd waarop het vorige bedrijfshoofd zijn bedrijf beëindigde) zijn alléén de gegevens van de meest voorkomende oorzaken van bedrijfsbeëindiging gebruikt (zie tabel 6 in het rapport), nl. overlijden en "rentenieren".

Tabel VI-1

ABDICATIELEEFTIJD

Leeftijd vorige bedrijfshoofd (A,B,C en D)	Percentage gevallen waarin bedrijf vrijkwam door	
	overlijden	rentenieren e.d.
< 55 jaar	3	7
55 - 59 jaar	-	6
60 - 64 jaar	9	16
65 - 69 jaar	22	25
70 - 74 jaar	22	30
≥ 75 jaar	44	16
Aantal gevallen (geënq.)	32	88
Gemiddelde leeftijd in jaren	74	67
	69	

De gemiddelde abdicatieleeftijd blijkt dus 69 jaar te bedragen; dit is betrekkelijk hoog (zie tabel VI-1). Wanneer andere oorzaken tot bedrijfsbeëindiging leidden is de gemiddelde leeftijd lager.

Uit de abidicatieleeftijd en de leeftijd waarop men zelfstandig werd is de gemiddelde duur van het bedrijfsleiderschap af te leiden. Deze bedraagt in dit gebied dus 69 - 32 = 37 jaar. Deze periode is gelijk aan die welke uit het landelijke onderzoek naar de bedrijfsopvolging kan worden berekend. Echter blijkt men in Stoppeldijk later te beginnen en later op te houden. Dit wijst eveneens in de richting van een zekere vertraging in het bedrijfsopvolgingsproces.

§ 2. Het overnemen van bedrijven

Niet iedere geënquêteerde zit nu nog op het bedrijf waarop hij sedert hij zelfstandig werd heeft gewerkt. 18 van de 146 geënquêteerden uit groep A en B (12%) zijn sedert ze zelfstandig werden al eens van bedrijf verwisseld. Dit is een betrekkelijk gering aantal, te meer daar in deze streek nogal wat pachtbedrijven voorkomen. Doorgaans is bij zo'n verhuizing de mogelijkheid om een groter bedrijf te verwerven van betekenis geweest. Bij onze verdere beschouwingen zullen wij echter steeds uitgaan van de gebeurtenissen rondom het overnemen van het huidige bedrijf van de geënquêteerden.

In tabel 9 van het rapport is weergegeven van wie men het bedrijf heeft overgenomen.

Het accent is de laatste jaren vooral op het overnemen van ouders, c.q. schoonouders komen te liggen.

Wanneer men wil nagaan hoe de bedrijven zijn overgenomen, dan dient men onderscheid te maken tussen eigendomsbedrijven en pachtbedrijven. Nu is het voor de tegenwoordige grondgebruiker meestal niet mogelijk te vermelden uit hoeveel eigen en hoeveel gepachte grond het door hem overgenomen bedrijf destijds bestond. Doorgaans bestaan de bedrijven nl. zowel uit eigen als gepachte gronden. Er moest daarom worden volstaan met de vage onderscheiding "eigendomsbedrijven" (geheel of overwegend uit eigen grond bestaande) en "pachtbedrijven" (geheel of overwegend gepachte grond). De huidige pacht/eigendomsverhouding kon uiteraard wel worden aangegeven, doch deze is uiteraard van minder belang voor wat er ten tijde van de overneming is gebeurd als toenmalige eigendom/pachtverhouding. Het bleek van belang te zijn de geënquêteerde bedrijven verder te onderscheiden naar bedrijven waar, bij het overnemen, ook pachtgrond werd overgenomen en waar dit niet het geval was.

Voorts lag het voor de hand om een onderscheid te maken tussen de overneming van een bedrijf waarbij van een vererving sprake was en die waarbij geen vererving in het geding was. Bij de erfopvolgingsgevallen is het van betekenis of hierbij meer erfgenamen waren en of degenen die het bedrijf niet overnamen werden

"uitgekocht". De term erfopvolging is ook gebruikt bij pachtbedrijven, vooral met het oog op de veel voorkomende Kroondomeinbedrijven. Het bleek niet mogelijk hierover op alle bedrijven voldoende te worden ingelicht, wat te begrijpen valt, aangezien in deze materie financiële en familiekwesties aan de orde zijn. In andere gevallen konden echter goede inlichtingen worden verkregen. De indruk die tijdens de enquête werd opgedaan, wanneer deze punten werden besproken, was dat in dit gebied veelvuldig langdurige en diepgaande "familieruzies" voorkwamen. In hoeverre dit hier vaker voorkomt dan elders ten plattelande onttrekt zich aan onze beoordeling. Wel zou men kunnen veronderstellen dat door de geringere mogelijkheden van bedrijfssplitsing (veel pachtbedrijven) de kans op familieruzies is vergroot. Het verschijnsel als zodanig was evenwel te opmerkelijk om het in dit verband niet te vermelden.

Ook in geval van overneming van pachtbedrijven kan in zekere zin van "uitkopen" van medeërfgenamen worden gesproken, b.v. in gevallen waarin "in-de-plaats-stelling van de pachter" plaatsheeft en de andere erfgenamen hun erfdeel in geld krijgen uitgekeerd en het bedrijf meestal ook verlaten. Het is duidelijk dat onder deze omschrijving talloze vormen en afspraken kunnen vallen. Voor een zeer globaal overzicht lijkt de term echter voldoende: er heeft in een of andere vorm een schikking plaatsgehad waarbij slechts één der erfgenamen tot feitelijke bedrijfsopvolger is bestempeld.

In tabel VI-2 zijn de geënquêteerde bedrijven gerangschikt naar de wijze waarop ze werden overgenomen.

Tabel VI-2

WIJZE VAN OVERNEMEN

Het overnemen geschiedde	Aantal overgenomen bedrijven		Aantal geënquêteerde bedrijven
	pachtbedrijf	eigendomsbedrijf	
met het overnemen van pacht			
erfopvolging: met uitkoop	52	2	54
erfopvolging: zonder uitkoop	6	-	6
erfopvolging: geen nadere gegevens	9	6	15
geen erfopvolging	37	7	44
geen nadere gegevens	16	5	21
zonder het overnemen van pacht			
erfopvolging: met uitkoop	-	7	7
erfopvolging: geen nadere gegevens	-	1	1
geen erfopvolging	2	6	8
geen nadere gegevens	-	1	1
op andere, afwijkende wijze	.	.	13
Geënquêteerde bedrijven A, B, C en D	122	35	170

Dit overzicht laat duidelijk de grote betekenis zien van het overnemen van volledige pachtbedrijven. De grote pachtbedrijven zijn in dit gebied veelal in handen van niet-agrariërs, o.a. de Kroondomeinbedrijven. Het spreekt vanzelf dat splitsing van dergelijke bedrijven bij vererving niet wel doenlijk is. Dit wordt ook duidelijk geïllustreerd door tabel VI-3 die de gegevens bevat van de bedrijven die van (schoon-)ouders of andere familieleden werden overgenomen.

Tabel VI-3

VAN (SCHOON-)OUDERS OF ANDERE FAMILIELEDEN OVERGENOMEN BEDRIJVEN[1)]

	Aantal overgenomen bedrijven			
	erfopvolging met "uitkoop" van andere erfgenamen	erfopvolging zonder "uitkoop" van andere erfgen.	geen erfopvolging	geen gegevens en afwijkend
Vroegere pachtbedrijven	52	6	9	31
Vroegere eigendomsbedrijven	9	-	-	13

1) A, B, C en D.

Het type "erfopvolging met uitkoop" is duidelijk het meest voorkomend bij de overneming van bedrijven. Het inzicht in de gebeurtenissen rondom het "uitkopen" werd getoetst door de geënquêteerden te vragen naar de beroepen van hun broers en zwagers. Dikwijls bleek dat broers die niet op het ouderlijk bedrijf konden opvolgen elders wel een bedrijf konden verkrijgen. Het merendeel van de geënquêteerden heeft ten minste één broer of zwager die zelfstandig landbouwer is. Onder deze geënquêteerden bevinden zich ongeveer evenveel mensen die bij vererfingsgevallen zijn opgevolgd als mensen waar geen erfopvolging in het spel was. De conclusie hieruit luidt dat het in het verleden heel goed mogelijk was voor niet-opvolgende zoons om elders een bedrijf te verkrijgen. De verhouding tussen het aantal broers van de geënquêteerden die zelfstandig landbouwer zijn geworden en hen die een ander beroep hebben bedraagt 8 : 7.

Het blijkt inderdaad bij de gevallen van overneming uit de laatste jaren veel minder voor te komen dat men zonder erfopvolging op het bedrijf komt (zie tabel VI-4).

Tabel VI-4

ERFOPVOLGING[1)]

Periode waarin bedrijf werd overgenomen	Aantal gevallen van erfopvolging	Aantal gevallen zonder erfopvolging	Aantal onduidelijke gevallen
Voor 1938	25	30	16
1938 - 1948	18	12	8
Na 1948	49	10	11

1) A, B, C en D.

Een interessante bijkomstigheid is ook dat de gevallen waarin het overnemen gepaard ging met vererving e.d. meestal voorkwamen onder de landbouwers die pas op hogere leeftijd het bedrijf overnamen (zie tabel VI-5).

Tabel VI-5

LEEFTIJD BIJ HET OVERNEMEN[1)]

Leeftijd bij het overnemen	Aantal gevallen van erfopvolging	Aantal gevallen zonder erfopvolging	Aantal onduidelijke gevallen
< 25 jaar	5	-	-
25 - 29 jaar	13	18	12
30 - 34 jaar	25	17	8
35 - 39 jaar	19	9	5
40 - 44 jaar	8	5	6
45 - 49 jaar	7	2	3
≥ 50 jaar	6	1	1

1) A, B, C en D.

Bij erfopvolging is dus duidelijk sprake van wachten op het vrijkomen van het bedrijf met als gevolg dat men pas op latere leeftijd zelfstandig wordt. Blijkbaar zijn zij, die de kans kregen om een bedrijf zonder erfopvolging over te nemen op jongere leeftijd zelfstandig kunnen worden.

Tabel VI-6

HUIDIGE GROOTTE EN WIJZE VAN OVERNEMEN

Huidige grootte van het bedrijf (A, B, C en D)	Aantal gevallen van erfopvolging	Aantal gevallen zonder erfopvolging	Aantal onduidelijke gevallen
< 15 ha	39	31	22
15 - 30 ha	21	14	11
≥ 30 ha	23	7	2

Tenslotte geven wij in bovenstaande tabel VI-6 nog een indruk van de wijze waarop de grote en de kleinere bedrijven werden overgenomen. Het blijkt duidelijk dat de grote bedrijven in overwegende mate bij wijze van erfopvolging zijn overgenomen. Zoals nog zal blijken zijn de veranderingen in de bedrijfsgrootte in het algemeen niet van grote omvang, zodat deze constatering ook wel zal hebben gegolden op het tijdstip waarop de bedrijven werden overgenomen.

§ 3. Bedrijfsopvolging in de toekomst

In het voorgaande is getracht een beeld te geven van de overneming van de landbouwbedrijven in het verleden. De vraag doet zich nu voor of hieruit ook iets voor de toekomstige ont-

wikkeling kan worden geconcludeerd. Het meest opmerkelijke was, dat er een verschuiving optrad in de richting van: uitsluitend overnemen van het (schoon-)ouderlijke bedrijf. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat deze ontwikkeling (wellicht beter te spreken van noodzaak) zich zal doorzetten.

Om dit te toetsen is aan de geënquêteerden gevraagd of er al eens gedacht is over de regeling van de opvolging. Daarna kon de enquêteur ingaan op de vermoedelijke opzet van de regeling of wel informeren naar de reden waarom nog niet over het vraagstuk was nagedacht. Uiteraard liepen de meningen over dit moeilijke vraagstuk sterk uiteen en waren er ook vele mensen die in het geheel geen duidelijke reacties hadden.

Tabel VI-7

GEDACHTEN OVER REGELING VAN DE OPVOLGING

	Aantal geënquêteerden in groep		
	A	B	C
Vermoedelijke regeling			
Eén zoon of dochter volgt op (duidelijke uitspraak)	37	4	2
Meer dan één zoon of dochter (duidelijke uitspraak)	4	-	-
Een zoon of dochter volgt op (onduidelijke uitspraak)	14	2	3
Meer dan één zoon of dochter (onduidelijke uitspraak)	7	1	-
Een of meer familieleden volgen op	5	-	-
Er is geen opvolger	2	1	2
Overige en onduidelijke uitspraken	6	-	-
Redenen waarom nog niet over regeling is gedacht			
De kinderen zijn nog klein, pas zelf opgevolgd, enz.	41	4	4
Bedrijfsleiding is een samenwerkingsvorm (compagnonschap)	8	-	-
De kinderen zijn vrij in hun keuze; andere vage antwoorden	7	1	1
Bedrijf is te klein, bedrijf is bijzaak	1	-	2
Bedrijf wordt onteigend, bedrijf wordt beëindigd	1	-	1

In tabel VI-7 zijn de uiteraard vrij sterk geschematiseerde antwoorden opgenomen. De D-groep is buiten beschouwing gelaten, omdat deze ten aanzien van de opvolging uiteraard een geheel afwijkende positie inneemt (oude mensen op restbedrijven). Het blijkt dat het aantal gevallen, waarbij men blijk

gaf over het bedrijfsopvolgingsvraagstuk een bepaalde gedachte onder woorden te kunnen brengen groot was (nl. 56%). De geënquêteerden die nog jonge kinderen hadden of pas zelf waren opgevolgd hadden een volkomen aannemelijke reden om nog niet over de opvolging te hebben nagedacht, zodat deze groep (30%) misschien bij de vorige zou mogen worden opgeteld. Hoe het ook zij, ook uit deze antwoorden blijkt opnieuw dat inzake de opvolging op de bedrijven in de eerste plaats in de richting van de kinderen wordt gedacht. De tabel toont ook aan dat het aantal gevallen waarbij gedacht wordt aan meer dan één opvolger (wat dus op een bedrijfssplitsing zou kunnen uitlopen) gering is in vergelijking met het aantal gevallen waarbij één opvolger optreedt. Het lijkt echter niet onmogelijk dat deze gevallen niet tot bedrijfssplitsing zullen leiden, maar dat er een soort samenwerkingsvorm ontstaat (maatschappen, compagnonschappen, e.d.). Een dergelijke meerhoofdige bedrijfsleiding komt in dit gebied ook nu reeds vrij veel voor; 14% van alle geënquêteerden waren in een of andere vorm bij dergelijke gevallen betrokken (zie verder § 4). Het blijkt ook uit tabel VI-7 dat een dergelijk compagnonschap een belemmering kan zijn om de toekomstige opvolging reeds tijdig te overdenken. De meerhoofdige bedrijfsleiding kan dus bedrijfssplitsing voorkomen, maar problemen scheppen bij de toekomstige opvolging (men stelt als het ware het splitsingsprobleem één generatie uit).

Wanneer wij willen nagaan hoe het bedrijfsopvolgingsvraagstuk ligt op bedrijven van verschillende grootte, dan is het verantwoord om enkele categorieën samen te voegen. Het aldus gevormde overzicht in tabel VI-8 leert dat het op de grotere bedrijven vaker voorkomt dat de opvolgingskwestie beter geregeld is dan op de kleinere bedrijven. In deze laatste groep bevinden zich de meeste gevallen waarin de opvolging nog niet aan de orde was omdat de kinderen nog klein waren e.d. Helaas zijn de aantallen waarnemingen te klein om te kunnen constateren of het inderdaad op de grotere bedrijven vaker voorkomt dat meer dan één opvolger is aangewezen. De tabel wijst wel in deze richting en het zou in overeenstemming zijn met het feit dat wij juist op de grotere bedrijven de meerhoofdige bedrijfsleidingsvorm meer zien.

Tabel VI-8

REGELING VAN DE OPVOLGING

	A, B en C	Aantal geënquêteerde bedrijven				
		geen opvolger aanwezig	een opvolger aangewezen (duidelijke en onduidelijke)	meer dan één opvolger aangewezen (duidelijke en onduidelijke)	nog niet geregeld i.v.m. jonge kinderen e.d.	geen uitspraak over regeling
Bedrijfsgrootte						
< 15 ha	83	5	28	4	32	14
15 - 30 ha	46	-	20	5	13	8
≥ 30 ha	32	-	17	5	4	6
Leeftijd bedrijfshoofd						
< 35 jaar	20	-	1	-	13	6
35 - 44 jaar	35	1	10	1	17	6
45 - 54 jaar	48	1	20	5	12	10
55 - 64 jaar	42	2	26	3	7	4
≥ 65 jaar	16	1	8	5	-	2
	2139					

Het ligt wel min of meer voor de hand dat de eventuele regeling van de opvolging bij de oudere landbouwers duidelijker ligt dan bij de jongere. Dit blijkt ook uit tabel VI-8. Ook dit mogen wij als een bevestiging opvatten van de stelling dat de bedrijfsopvolging in deze streek in de toekomst geen grote problemen schept.

De toekomstige regeling van de opvolging is natuurlijk in sterke mate afhankelijk van de vraag of er al of niet zoons zijn die voor het beroep van landbouwer voelen. Daartoe zou men in de eerste plaats alle geheel op het ouderlijke bedrijf meewerkende zoons moeten rekenen. (Op de geënquêteerde bedrijven zijn dit er 61 (zie tabel V-6). Vervolgens zou nagegaan moeten worden hoe het ligt bij de jongere en schoolgaande zoons. Er zijn op de geënquêteerde bedrijven 31 schoolgaande zoons van 12 jaar en ouder. Deze jongens kunnen al in meer of minder duidelijke zin aangeven "welke kant ze op willen".

Tabel VI-9

VOORKEUR VAN SCHOOLGAANDE ZOONS

A-, B- en C-bedrijven met	Aantal bedrijven		Aantal schoolgaande zoons van 12 jaar en ouder			
	geënquêteerd	waarop schoolgaande zoons van 12 jaar en ouder zijn	totaal	voorkeur voor agrarisch beroep	geen voorkeur voor agrarisch beroep	geen uitspraak
geen in ouderlijk bedrijf meewerkende zoons ≥ 15 jaar	108	9	10	3	3	4
1 meewerkende zoon ≥ 15 jaar	34	9	12	1	9	2
≥ 2 meewerkende zoons ≥ 15 jaar	19	6	9	-	7	2

De meeste van deze schoolgaande jongens spraken zich duidelijk uit voor een niet-agrarisch beroep. Onder degenen van wie de mening niet bekend was zullen ongetwijfeld ook nog jongens zijn die buiten de landbouw hun werk zullen zoeken. Voor een groot aantal potentiële opvolgers behoeft dus in de toekomst niet gevreesd te worden. Ook het aantal bedrijven waar reeds nu meer dan één zoon meewerkt is gering. Op die bedrijven hebben de nog schoolgaande zoons allen voorkeur voor niet-agrarische beroepen. De bedrijfsopvolgingsproblemen worden daar naar het schijnt duidelijk onderkend.

§ 4. Meerhoofdige bedrijfsleiding

In het voorgaande werd reeds de aandacht gevestigd op het betrekkelijk grote aantal gevallen waarbij sprake is van een meerhoofdige bedrijfsleiding, een compagnonschap of iets dergelijks.

Bij de enquête bleek dat er verscheidene samenwerkingsvormen kunnen optreden, zodat het niet eenvoudig is hierover aan de hand van de summiere beschikbare gegevens generaliserend iets te zeggen. In onderstaand overzicht is de familierelatie binnen de samenwerkingsvorm weergegeven. In vele gevallen gaat het om broers en zusters die, samen achterblijvend, het bedrijf voortzetten. Slechts in 5 gevallen werd de combinatie broer-zuster geconstateerd. In die gevallen mag men misschien niet van een compagnonschap in de strikte betekenis van zakelijke samenwerkingsvorm spreken. Dit is waarschijnlijk wel juist bij de overige gevallen waarbij ten minste twee broers samenwerkten. Een der partners als bedrijfshoofd beschouwend, kon worden vastgesteld dat de gemiddelde leeftijd waarop het bedrijf werd overgenomen 38 jaar bedroeg (gemiddelde voor alle geënquêteerden was 32 jaar). Hieruit blijkt duidelijk dat in vele gevallen van een vertraagde bedrijfsopvolging sprake was. Slechts drie van de onderzochte compagnonsbedrijven werden van vreemden overgenomen. In die gevallen lag de leeftijd bij bedrijfsoverneming beneden de 30 jaar. Hier zullen dus vermoedelijk wel andere aspecten hebben meegespeeld. De vrouwelijke compagnons waren alle ongehuwd. Onder de mannelijke kwamen zowel ongehuwden als gehuwden voor.

In de meeste gevallen hadden de broers en zusters, die op het bedrijf bleven, nog andere broers en zusters (in dit gebied zijn de gezinnen in het algemeen groot), waarvan er vele in staat zijn gebleken ook een eigen bedrijf te verkrijgen. De verhouding tussen de (niet in het compagnonschap opgenomen)broers die zelfstandig landbouwer konden worden en de overige (niet-agrariërs en niet-zelfstandige agrariërs) bedraagt 1 op 1. Een bevestiging van het reeds geconstateerde feit dat vroeger de mogelijkheid om een eigen bedrijf te verwerven niet zonder betekenis was.

Ook het feit dat de grote verpachters in het algemeen geen splitsing van bedrijven toelaten, zal tot het ontstaan van de meerhoofdige bedrijfsleiding hebben bijgedragen.

Het samenwerken op het ongesplitste bedrijf blijkt in dit gebied een niet-ongewone oplossing van het bedrijfsopvolgingsprobleem te zijn.

Tabel VI-10

COMPAGNONSCHAPPEN

Bedrijfsgrootte	Aantal geënquêteerden (A,B,C en D)		
	totaal	samenwerking tussen twee of meer broers	samenwerking tussen twee of meer broers en zusters
< 15 ha	92	2	6
15 - 30 ha	46	4	2
≥ 30 ha	32	4	5

TYPEN VAN ARBEIDSBEZETTING

Groep A Arbeidsbezettingtypen	Aantal geënquêteerde bedrijven	Gem. arb.-bezetting per bedrijf in v.a.k.	Aantal bedrijven met een arbeidsbezetting van v.a.k. per bedrijf											Gem. opp. cultuurgrond in ha	Aantal bedrijven in de grootteklasse van		
			<0,9	0,9 - 1,1	1,1 - 1,4	1,4 - 1,6	1,6 - 1,9	1,9 - 2,1	2,1 - 2,4	2,4 - 3,4	3,4 - 4,4	4,4 - 5,4	≥ 5,4		<15 ha	15-30 ha	≥ 30 ha
Uitsluitend gezinsleden (waaronder ook inwonende familie)																	
man alleen	8	0,93	2	4	2									5,70	8		
man + vrouw alleen	8	1,16		1	7									8,67	8		
vader + zoon	4	1,64				2	1	1						12,43	2	2	
vader + zoon met hulp van vrouw + dochter(s)	10	1,99				1	2	2	5					10,75	9		1
vader met meer dan één zoon en hulp van andere gezinsleden	6	3,24							1	2	3			17,69	2	4	
overige typen	9	1,60	1		4	2	1				1			11,53	6	3	
Gezinsleden en vreemde betaalde arbeidskrachten 1)																	
2 personen	6	1,29		1	3	1	1							10,10	5	1	
3 personen	27	1,83		3	4	4	2	5	5	4				18,06	11	14	2
4 personen	22	2,37				3	2	1	5	10	1			21,87	6	13	3
5 personen	17	3,65								6	9	2		33,02	1	6	10
6 en meer personen	16	4,56								3	4	6	3	43,76		3	13
Bedrijfshoofd alleen met vreemde arbeidskrachten	20	2,86		1	3	1	1	3	1	4	2	2	2	31,79	6	5	9
Bedrijfshoofd met zoon(s) (en ander(e) gezinslid(leden)) en vreemde arbeidskrachten	25	3,28				1	2		1	10	7	4		29,51	3	11	11
Bedrijfshoofd met ander(e) gezinslid(leden) en vreemde arbeidskrachten	43	2,44		3	4	6	2	3	8	9	5	2	1	21,33	14	21	8

1) Krooi voor één persoon gerekend.
Bedrijfshoofd = gezinslid, voor één persoon gerekend.

DE ARBEIDSBEZETTING

Onder de arbeidsbezetting zullen wij verstaan de hoeveelheid arbeid die op het bedrijf aanwezig is c.q. geleverd wordt. Deze hoeveelheid wordt doorgaans uitgedrukt in volwaardige arbeidskrachten (v.a.k.) per bedrijf of per 100 ha cultuurgrond. De diverse soorten arbeidskrachten op een bedrijf worden hiertoe onderling vergelijkbaar gemaakt, door ze met behulp van normen en uit de enquête verkregen gegevens te herleiden tot v.a.k., d.w.z. een mannelijke arbeidskracht in de volproduktieve leeftijd, die het gehele jaar op het bedrijf werkt. De arbeidsbezetting is dus een gegeven dat noodzakelijk bekend moet zijn om de produktiviteit van de arbeid te meten.

Het is voor een goed inzicht gewenst ook het arbeidsbezettingtype te onderscheiden. Hiermee wordt uitgedrukt hoeveel en welke personen op het bedrijf werken. Het is duidelijk dat het niet eenvoudig is dit begrip te normaliseren. Er kunnen tal van "combinaties" van personen voorkomen en men kan meer of minder volledig in het bedrijf meewerken. Voor een inzicht in de wijze waarop de factor arbeid sociaal geïnterpreteerd moet worden is dit gegeven echter een waardevol hulpmiddel. Men kan in dit verband denken aan: Aan wie moet het op het bedrijf verworven arbeidsinkomen worden toegerekend, in welke mate kan men spreken van gezinsbedrijven e.d.

De arbeid op de bedrijven in "Stoppeldijk" wordt voor 37% door de bedrijfshoofden geleverd en eveneens voor 37% door vreemde betaalde arbeidskrachten. Voor het overige leveren de gezinsleden de arbeid. Overigens is het aandeel van de bedrijfshoofden in het werk op de kleine bedrijven driemaal zo groot als op de grote bedrijven. Betrekkelijk gering is het aandeel van de zoons in alle grootteklassen. Opmerkelijk gering is het aandeel van de

Tabel VII-1

ARBEIDSBEZETTING

		Aantal geënq. bedrijven	Procentuele verdeling v/d arbeidsbezetting over								
			bedrijfshoofden	echtgenoten	zoons	dochters	andere gezinsleden	vreemde arbeidskrachten			
								totaal	vast	los	krooi
A,B en C	< 15ha	83	60	5	17	3	4	11	6	4	1
	15 - 30ha	46	35	2	20	3	5	35	24	9	2
	≥ 30ha	32	20	1	14	1	4	60	48	9	3
Alle grootteklassen		161	37	3	17	2	4	37	27	8	2
Alle grootteklassen	A	133	36	2	17	3	4	38	28	8	2
	B	13	44	4	6	1	5	40	30	2	8
	C	15	42	7	26	-	3	22	17	5	-

echtgenoten. Op de kleine bedrijven en die van de C-grondgebruikers werken zij nog het meest mee. Bij de vreemde arbeid overheersen de vaste arbeidskrachten. Procentueel is het aandeel van de losse arbeiders en de krooien gering, doch het zijn juist deze krachten die tijdens de arbeidstoppen de drukte opvangen. Dit spreekt in het bijzonder bij de krooien, een soort vliegende colonne die wordt ingezet als een bepaald werk snel moet gebeuren. Zoals reeds werd opgemerkt zijn er talloze arbeidsbezettingcombinaties mogelijk. Vooral wanneer er losse en/of vaste vreemde arbeidskrachten op de bedrijven voorkomen en dit is hier veelal het geval, is het moeilijk een arbeidsbezettingtype aan te wijzen dat specifiek genoemd kan worden voor het gebied. Wanneer men een specifiek arbeidsbezettingmodel zou hebben kunnen vaststellen zou dat b.v. als vergelijkingsmaatstaf gebruikt kunnen worden. In gebieden waar het gezinsbedrijf typisch is zal men er gemakkelijker in slagen zo'n arbeidsbezettingmodel te vinden.

In tabel VII-2 is in de eerste plaats een onderscheid gemaakt tussen de bedrijven waar de arbeidsbezetting uitsluitend gezinsleden omvat en de bedrijven waar naast gezinsleden ook vreemde betaalde arbeidskrachten meewerken. De laatstgenoemde groep omvat uiteraard de grotere bedrijven. De arbeid verricht door loonwerkers is hierbij geheel buiten beschouwing gebleven.

Uit de grote spreiding in arbeidsbezetting binnen de diverse typen blijkt dat lang niet alle personen volledig in het bedrijf meewerken (het zijn dus geen volwaardige arbeidskrachten). Bij de vreemde arbeidskrachten (vooral de losse en de krooi) is dit zonder meer duidelijk. De spreiding in het aantal v.a.k. per bedrijf is bij de bedrijven met vreemde arbeidskrachten dan ook het grootst. Bij de gezinsleden kan men zich afvragen wat deze mensen in de resterende tijd doen. Onder de niet volledig meewerkende gezinsleden kunnen er zijn met neveninkomsten of -beroepen. Bij de vrouwelijke meewerkende gezinsleden zal de resterende tijd doorgaans besteed worden in de huidhouding. Gegevens hierover zijn moeilijk te verkrijgen wanneer men niet over een complete arbeidstijdschrijving kan beschikken.

In grafiek VII-1 is de spreiding in de arbeidsbezetting op de bedrijven in beeld gebracht.

Grafiek VII -1

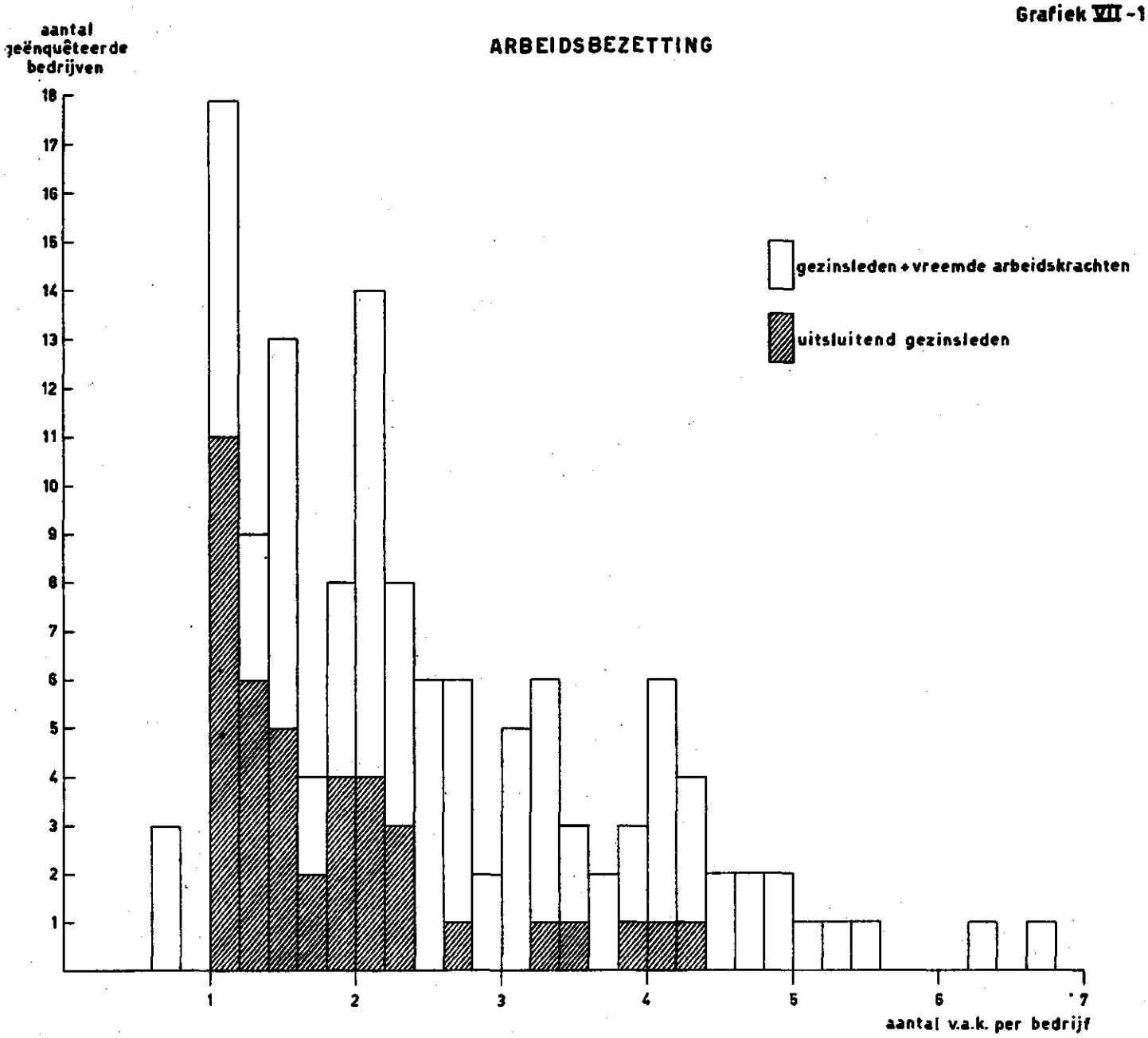

ENKELE ASPECTEN VAN DE ARBEIDSORGANISATIE

§ 1. Begripsbepaling

Om een zo volledig mogelijk inzicht te verkrijgen omtrent de arbeidsorganisatie op de landbouwbedrijven in het gebied "Stoppeldijk", is bij de enquête uitvoerig ingegaan op deze aangelegenheid.

Hierbij is voor alle gewassen afzonderlijk nagegaan de wijze waarop en door wie de diverse werkzaamheden zijn verricht. Voor alle werkzaamheden die door de loonwerkers zijn verricht is tevens opgenomen hoeveel arbeiders van de loonwerker hierbij betrokken waren.

Ten behoeve van het inzicht in de mechanisatiegraad is een onderscheid gemaakt tussen het gebruik van eigen en gehuurde werktuigen, dan wel die van loonwerkers.

De gebruikte vragenformulieren zijn aan het slot van deze bijlage toegevoegd.

De gegevens omtrent de arbeidsbezetting zijn eveneens tijdens de enquête opgenomen. Ter bepaling van de totale arbeidsbezetting dienen de diverse soorten arbeidskrachten eerst onderling vergelijkbaar te worden gemaakt. Daarvoor is gebruik gemaakt van het begrip "volwaardige arbeidskracht" 1), waaronder wordt verstaan een mannelijke arbeidskracht in de volproduktieve leeftijd, die het gehele jaar op het bedrijf werkzaam is.

De andere arbeidskrachten zijn tot "volwaardige arbeidskrachten" te herleiden door eventuele reducties toe te passen voor de leeftijd en voor de tijd die zij op het bedrijf hebben gewerkt. Met betrekking tot de benodigde tijd voor "bedrijfsleiding" is op de arbeidsbezetting van het bedrijfshoofd geen reductie toegepast.

Het resultaat van de arbeid - de arbeidsproduktiviteit - is het quotiënt van de hoeveelheid produktie en de hoeveelheid arbeid.

Om de arbeidsproduktiviteit te meten is het noodzakelijk dat evenals de arbeidsbezetting ook de produktie op de bedrijven onder één noemer wordt gebracht. Dit is gebeurd door de verschillende gewassen en diersoorten te vermenigvuldigen met verhoudingsgetallen. De op deze wijze berekende produktie houdt geen rekening met de stofopbrengsten per ha en per dier. Hierover zijn geen exacte gegevens beschikbaar. Om deze reden geven wij er de voorkeur aan het quotiënt van produktie en arbeid aan te duiden met het woord arbeidseffect. Het arbeidseffect beoogt dus op boven omschreven wijze de arbeidsproduktiviteit te meten.

---

1) In het vervolg v.a.k. te noemen.

ARBEIDSNORMEN

		Uren per ha	Correctie door mechanisatie	Correctie door arbeid loonwerker	Uren per ha	Correctie door mechanisatie	Correctie door arbeid loonwerker
		Consumptie-aardappelen			Pootaardappelen		
Norm	met de hand rooien/machinaal lichten, herfstaflevering ongesorteerd	430			540		
	extra: voorjaarsaflevering	76					
	te velde verkocht	300					
Correctie-norm	zelf sproeien (per keer)	2			2		
	zelf doodsproeien (per keer)	5			5		
	looftrekken/hand				40		
	zelf sorteren	110			190		
Correctie-norm eigen mechanisatie	machinaal rooien (voorraad		60			60	
	machinaal rooien (werprad		30			30	
	machinaal rooien (verzamel		175			170	
	machinaal poten		30			30	
Correctie-norm werk door derden	machinaal rooien (voorraad		60	10 u/man		60	10 u/man
	machinaal rooien (werprad		30	10 u/man		30	10 u/man
	machinaal rooien (verzamel		175	15 u/man		170	15 u/man
	machinaal poten		30	5 u/man		30	5 u/man
			Suikerbieten			Voederbieten	
Norm	met de hand rooien	400			400		
	koppen/loof verzamelen	45			45		
Correctie-norm	zelf sproeien (per keer)	2			2		
	eigen vervoer	15					
Correctie-norm eigen mechanisatie	machinaal lichten		20			20	
	machinaal koppen en lichten		50				
	volautomatisch rooien (land		120				
	volautomatisch rooien (wagen		150				
Correctie-norm Werk door derden	volautomatisch rooien (land		120	10 u/man			
	volautomatisch rooien (wagen		150	10 u/man			

Tabel VIII-1a(1e vervolg)

		Uren per ha	Correctie door mechanisatie	Correctie door arbeid loonwerker		Uren per ha	Correctie door mechanisatie	Correctie door arbeid loonwerker
			Granen				Vlas	
Norm	zelf dorsen	135			machinaal plukken/			
	te velde verkocht	27			met de hand repelen	364		
					machinaal plukken/ ongerepeld verkocht	155		
					op stam verkocht	61		
					te velde verkocht	61		
Correctienorm	zelf sproeien (per keer)	2			zelf sproeien (per keer)	3		
Correctienorm	maaidorsen		65		plukken met de hand		- 114	
					machinaal repelen		169	
eigen mechanisatie	onkruid sproeien		10		binden met de hand		- 40	
					onkruid sproeien		8	
Correctienorm	dorsen			2½u/man	machinaal plukken			6u/man
	maaidorsen		65	7 u/man	machinaal repelen		169	40
werk door derden	binderen			5 u/man	onkruid sproeien		8	
	onkruid sproeien		10					
			Karwij, olievlas koolzaad, raapzaad				Blauwmaanzaad, mosterdzaad	
Norm	zelf dorsen	125				155		
Correctienorm	zelf sproeien (per keer)	2				2		
Correctienorm	maaidorsen van het land		35				35	
eigen mechanisatie								
Correctienorm	dorsen uit de schuur			2½u/man				2½u/man
	maaidorsen v.h.land		35	5 u/man			35	5 u/man
werk door derden	binderen			5 u/man				5 u/man

ARBEIDSNORMEN

		Uren per ha	Correctie door mecha-nisatie	Correctie door arbeid loonwerker	Uren per ha	Correctie door mecha-nisatie	Correctie door arbeid loonwerker
			groene erwten			bruine-stambonen	
Norm	zelf dorsen	170			300		
	groen verkocht	140					
Correctie-norm	zelf sproeien (per keer)	2			2		
Correctienorm eigen mechanisatie	onkruid sproeien		20			20	
	dorsen met maai-dorser(land)		30			30	
	zichten (hand)		-35				
Correctienorm werk door derden	dorsen uit de schuur			2 u/man			2 u /man
	maaidorsen op het land		30	7½u/man		30	7½u /man
	onkruid sproeien		20			20	
	dorsen op het land stat.dorsmach.			2 u/man			
	maaien maaimach.			5 u/man		35	5 u /man

Tabel VIII-1b

ARBEIDSNORMEN

	Uren per ha	Correctie door: mechanisatie	Correctie door: arbeid loonwerker
Melkkoeien	200		
Jongvee < 1 jaar	32		
Jongvee ≥ 1 jaar	32		
Paarden	90		
Mestkoeien	32		
Zaaiklaar verhuurd	30		
Grasland (incl. dijken)	60		
Luzerne } hoofdgewas	90		
Klaver } hoofdgewas	90		
Maaien			5
Nagewassen (klaver) geoogst	15		
Nagewassen (rapen) geoogst	15		
Enkele werkzaamheden voor de deelbouwer (zelf aard.-rooien werprad)	30		
Enkele werkzaamheden voor de deelbouwer (zelf aard.-rooien voorraad)	20		
Enkele werkzaamheden voor de deelbouwer (zelf aard.-rooien zakken)	30		
Enkele werkzaamheden voor de deelbouwer (voren trekken)	3		
Enkele werkzaamheden voor de deelbouwer (zaaien)	3		
Grondbewerking (ploegen wintervoor)			10
Grondbewerking (voorjaarsbewerking)			5
Grondbewerking (stoppelen)			5
Legkippen	34 1)		
Mestvarkens	24		
Fokzeugen	74		
Eenden	3		
Schapen	10		

1) Per 10 stuks (5x de kippen broed vorig jaar en oudere).

Uien	730 uur	Radijs	155 uur
Luzerne (klaver)	90 "	Witte rapen	400 "
Graszaad	155 "	Knolselderij	400 "
Peen	410 "	Groentezaden	155 "
Maïs (zelf dorsen)	370 "	Groenten	400 "
Maïs (laten dorsen)	310 "	In deelbouw geven	30 "
Aardbeien	730 "		
Appels en peren	375 "	Voor alle gewassen: algemene werkzaamheden	70 "
Witlof	375 "		
Spinazie	155 "		

De hiervoor genoemde verhoudingsgetallen zijn bepaald door de arbeid, welke voor de verschillende gewassen en diersoorten nodig is samen te tellen. Hierbij is uitgegaan van een onder de gegeven omstandigheden doelmatige en rationele aanwending van de arbeid, een rationele werkmethode, een doelmatige arbeidsverdeling, een voor dit gebied noodzakelijk geachte minimummechanisatiegraad alsmede een onvermijdelijke leegloop. De op deze basis vastgestelde arbeidsnormen zullen met standaarduren worden aangeduid en zijn weergegeven per gewas of per diersoort in tabel VIII-1.

§ 2. De invloed van de arbeidsbezetting op het arbeidseffect

Bij een beschouwing omtrent de arbeidsorganisatie op de bedrijven gaat het in de eerste plaats om het antwoord op de vragen: Op welke wijze is op de bedrijven de arbeidsaanwending geregeld en is deze methode de meest doelmatige? Indien dit laatste ontkennend moet worden beantwoord, wat zijn dan de oorzaken van deze minder doelmatige werkwijze en op welke wijze kan hier een grotere doelmatigheid worden bereikt?

Zoals in § 1 reeds is vermeld, kan door middel van berekening van het arbeidseffect het resultaat van de arbeidsaanwending worden gemeten. Hierbij is uiteraard alleen van belang het arbeidseffect van de arbeidskrachten, die het gehele jaar op het bedrijf werken. De tijdelijke arbeidskrachten zijn te beschouwen als een zeer variabel onderdeel van de arbeidsbezetting op de bedrijven. Zij kunnen naar gelang van de behoefte worden ingeschakeld en zijn dus altijd in de gelegenheid een redelijk arbeidseffect te bereiken. Gegevens over het aantal door de tijdelijke arbeidskrachten bediende produktie-eenheden zijn echter niet beschikbaar. Om deze reden kon alleen het arbeidseffect van de totale arbeidsbezetting worden weergegeven. Het aandeel van de tijdelijke arbeidskrachten in de totale arbeidsbezetting is echter gering, zodat dit geen groot bezwaar oplevert.

Om een voldoende arbeidseffect te bereiken is het dus noodzakelijk ervoor te zorgen dat per man een voldoende aantal produktie-eenheden kan worden bediend, m.a.w. het bedrijfshoofd dient te zorgen voor een juiste afstemming van de hoeveelheid te verrichten arbeid op de in te schakelen arbeidskracht. In de praktijk blijkt dit echter niet eenvoudig te zijn, hetgeen vooral zijn oorzaak vindt in het seizoenkarakter van de landbouw.

Theoretisch kan men stellen dat op de bedrijven met een kern van vaste arbeidskrachten 1) (bedrijfshoofd, meewerkende gezinsleden en vaste arbeiders), welke is afgestemd op de behoefte aan arbeid in de minst drukke periode van het jaar, de minste

1) In het vervolg te noemen "vaste kern".

leegloop zal voorkomen. Het arbeidstekort in drukkere perioden zal op deze bedrijven kunnen worden opgevangen door b.v. inschakelen van tijdelijke arbeidskrachten, loonwerkers en/of machines. Het ligt dus min of meer voor de hand dat de bedrijven met een relatief kleine vaste kern een hoog arbeidseffect zullen bereiken [1]. Indien dit voor een aantal van deze bedrijven niet het geval is, dan zal hier de oorzaak van een laag arbeidseffect moeten worden gezocht in een niet doelmatige aanwending van tijdelijke arbeidskrachten, loonwerkers en/of machines.

In het hiernavolgende zal worden nagegaan op welke wijze de bedrijfshoofden in het gebied Stoppeldijk de arbeidsaanwending hebben geregeld.

In tabel VIII-2 is het aantal standaarduren, de arbeidsbezetting en het arbeidseffect in groepen van bedrijven per grootteklasse vermeld. $e = \frac{b}{a}$

Tabel VIII-2

AANTAL PRODUKTIE-EENHEDEN, DE ARBEIDSBEZETTING EN HET ARBEIDSEFFECT

Grootte-klasse	Aantal be-drijven	Aantal standaarduren		Arbeidsbezetting in v.a.k.			Aantal ha cult.-grond per v.a.k.	Arbeids-effect in st.u. per v.a.k.
		per be-drijf	per ha cult.-grond	to-taal	per be-drijf	per 100 ha cult.-gr.		
1 - 5 ha	9	1462	443	8,50	0,94	28,64	3,49	1548
5 -10 ha	37	2999	404	51,94	1,40	18,90	5,29	2136
10 -15 ha	22	4165	336	35,46	1,61	13,00	7,69	2584
15 -20 ha	20	5542	313	39,43	1,97	11,12	8,99	2811
20 -25 ha	11	7557	339	29,61	2,69	12,06	8,29	2807
25 -30 ha	15	8811	326	47,29	3,15	11,65	8,58	2795
≥30 ha	31	13505	312	125,25	4,04	9,34	10,71	3342
Alle bedrijven	145	6624	328	337,48	2,33	11,54	8,67	2846

Het arbeidseffect op de bedrijven kleiner dan 5 ha blijkt zeer laag te zijn. Om een redelijk arbeidseffect te bereiken zou men op deze bedrijven de arbeidsintensiteit nagenoeg moeten verdubbelen. Zonder specialisatie van deze bedrijven op bepaalde produktierichtingen (b.v.tuinbouw, varkens en kippen) zal dit niet mogelijk zijn. Stelt men zich op het standpunt dat er op een bedrijf toch minstens één mannelijke arbeidskracht aanwezig moet zijn, dan kan in principe alleen op bedrijven, waarop meer dan één volwaardige arbeidskracht werkt, de arbeidsbezetting worden verlaagd.

1) Bij de vraag in hoeverre de arbeidsbezetting kan worden verminderd, stuit men op het z.g. gezinsminimum van de arbeidsbezetting. Op ieder bedrijf, waar de boer zijn volledige tijd aan het landbouwbedrijf besteedt, bedraagt de arbeidsbezetting ongeveer één volwaardige arbeidskracht. Een vermindering van de arbeidsbezetting tot minder dan één v.a.k. zal dus veelal niet mogelijk zijn.

Het is derhalve ook niet mogelijk op de bedrijven kleiner dan 5 ha op deze manier het arbeidseffect te verhogen. Deze mogelijkheid is theoretisch wel aanwezig bij de groep bedrijven van 5-10 ha. Uit verder gedetailleerde cijfers is af te leiden, dat, gezien uit het oogpunt van de arbeidsorganisatie, bij de huidige arbeidsintensiteit de grens van het één v.a.k.-bedrijf ligt bij omstreeks 7 ha.

Het seizoenkarakter van de landbouw vereist mogelijkheden tot veranderingen in grootte van de arbeidsbezetting; deze zijn op het één v.a.k.-bedrijf echter niet aanwezig. Er zijn wel intensiveringsmogelijkheden, maar niet voldoende om de tijdelijke verhoging van de arbeidsbezetting - i.v.m. de bedrijfsopvolging - op te vangen. Om deze redenen is het één v.a.k.-bedrijf als bedrijfstype minder geschikt.

Van de bedrijfsgrootte van 10 ha af zijn de verschillen in arbeidsintensiteit slechts gering. Tussen de bedrijven onderling is er echter een grote spreiding waar te nemen.

Het arbeidseffect vertoont een zeer groot verschil tussen de kleinste en de grootste bedrijven. Ook tussen de afzonderlijke bedrijven komt op dit gebied een grote spreiding voor(grafiek VIII-1). Dit wijst er dus op dat er op het gebied van de arbeidsaanwending op de verschillende bedrijven niet dezelfde graad van doelmatigheid is bereikt.

Om na te gaan in hoeverre de grootte van de vaste kern parallel loopt met het arbeidseffect, zijn de bedrijven in tabel VIII-3 gegroepeerd naar grootte van de vaste kern. De grenzen zijn niet willekeurig getrokken, maar aan de hand van de werkelijke situatie op de bedrijven in het gebied. Het is dus een natuurlijke indeling.

Tabel VIII-3

GROOTTE VAN VASTE KERN

Vaste kern in v.a.k. per 100 ha cult.-grond	Aantal bedrijven	Tijdelijke arbeidskrachten		Arbeidseffect in st.u.		Spreiding in arbeidseffect van de bedrijven		
		in % van de arb.-bezetting	in vak per 100 ha	per v.a.k.	per vaste v.a.k.	1/6	3/6	5/6
< 10	64	17	1,55	3369	4043	2756	3261	3989
10 - 20	59	3	0,47	2457	2542	2017	2491	2967
≥ 20	22	2	0,56	1653	1689	1286	1649	2085
Alle bedrijven	145	10	1,17	2846	3166	1956	2753	3509

Naarmate de vaste kern relatief in omvang toeneemt, daalt het arbeidseffect. Hieruit blijkt dus duidelijk dat het arbeidseffect zeer sterk wordt beïnvloed door de grootte van de vaste kern.

BEDRIJVEN INGEDEELD NAAR ARBEIDSEFFECT

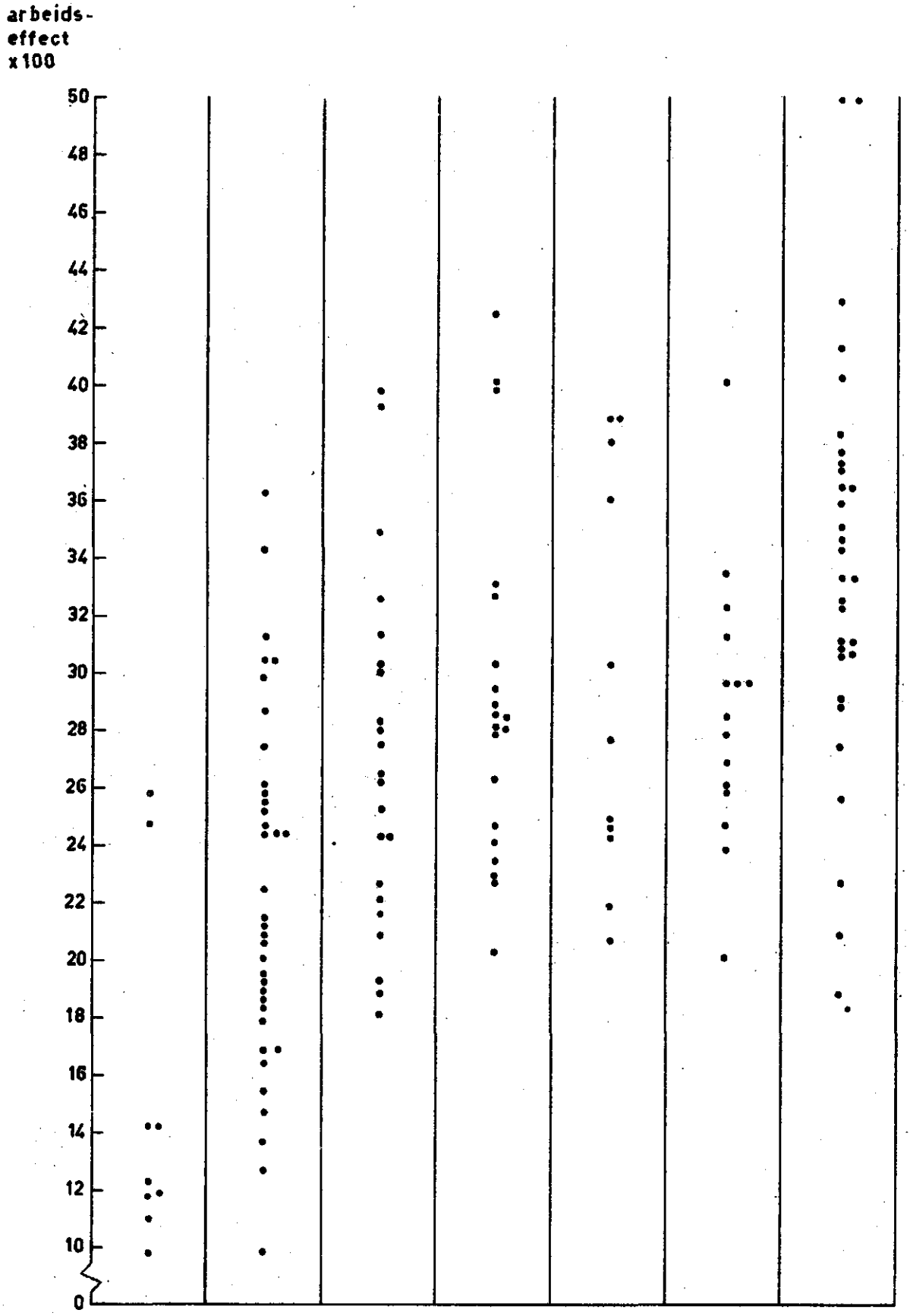

grootte-klasse	1-5	5-10	10-15	15-20	20-25	25-30	≥30
aantal bedrijven	9	37	22	20	11	15	31

Blijft de vraag in hoeverre de bedrijven met een relatief grote vaste kern door intensivering het arbeidseffect hebben verhoogd en op hoeveel bedrijven dit daadwerkelijk is geschied. Om dit na te gaan zijn de bedrijven uit tabel VIII-3 nog verder onderverdeeld in drie groepen van arbeidsintensiteit zoals die door verschillende bedrijven in het gebied wordt bereikt. Tabel VIII-4 geeft hiervan een overzicht.

Tabel VIII-4

VASTE KERN EN INTENSITEIT

Vaste kern in v.a.k. per 100 ha cult.-grond	Aantal standaarduren per ha cultuurgrond	Aantal bedrijven	Tijdelijke arbeidskrachten in		Arbeidseffect in standaarduren per		Spreiding in arbeidseffect van de bedrijven		
			% van de arbeidsbezetting	v.a.k. per 100ha	v.a.k.	vaste v.a.k.	1/6	3/6	5/6
< 10	≥ 370	6	15	1,45	3935	4607	3821	3924	4290
	300- 369	33	18	1,94	3376	4224	2818	3261	3894
	< 300	25	13	1,00	3183	3606	2628	3024	3708
10- 20	≥ 370	22	6	0,94	2684	2862	2448	2814	3130
	300- 369	30	2	0,34	2445	2507	2014	2451	2798
	< 300	7	2	0,23	2144	2181	1817	2098	2275
≥ 20	≥ 370	15	3	0,77	1830	1885	1420	1864	2101
	300- 369	6	0	-	1218	1218	978	1233	1649
	< 300	1	0	-	1186	1186	.	1186	.

Het is dus mogelijk om door middel van intensivering het arbeidseffect sterk op te voeren, hetgeen vooral ook blijkt uit de spreidingscijfers. Zeer duidelijk blijkt uit de tabel echter dat bij een te grote vaste kern ook het middel intensivering te kort schiet.

Belangrijk bij dit alles is de vraag: Hoe zijn deze bedrijven over de grootteklassen verdeeld? Een te grote vaste kern gaat immers meestal samen met een geringe bedrijfsgrootte. Aangezien theoretisch de vaste kern aan een minimum gebonden is van één v.a.k. is dus niet altijd de te grote vaste kern doch de te geringe bedrijfsoppervlakte oorzaak van een laag arbeidseffect. Volgens tabel VIII-5 blijkt dit ook in grote mate het geval te zijn.

Tabel VIII-5

BEDRIJFSGROOTTE

Vaste kern in v.a.k. per 100 ha cultuurgrond	Aantal standaarduren per ha cultuurgrond	Aantal bedrijven					
		totaal	in de grootteklasse van				
			1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha
< 10	≥ 370	6	-	-	2	1	3
	300 - 369	33	-	1	8	10	14
	< 300	25	-	-	13	2	10
10- 20	≥ 370	22	-	15	5	2	-
	300 - 369	30	-	8	11	10	1
	< 300	7	-	1	2	1	3
≥ 20	≥ 370	15	5	9	1	-	-
	300 - 369	6	3	3	-	-	-
	< 300	1	1	-	-	-	-

Uit de tabel blijkt tevens dat bijna een derde van de bedrijven een intensiteitsniveau hebben bereikt dat beduidend boven het gemiddelde van de streek ligt. Vooral in de grootteklasse van 10-20 ha zijn de mogelijkheden om het arbeidseffect te verhogen door middel van intensivering op vele bedrijven aanwezig. Op de grotere bedrijven is dit ook wel het geval, doch naarmate de bedrijven groter zijn lenen ze zich minder voor intensivering en bestaat er ook minder behoefte toe.

Het feit dat de relatieve grootte van de vaste kern minder is naarmate de bedrijven groter zijn en omgekeerd, blijkt echter alleen maar zeer duidelijk bij de bedrijven groter dan 30 ha en kleiner dan 10 ha. Deze omvatten ruim de helft van het aantal onderzochte bedrijven. Van de 68 bedrijven van 10-30 ha zijn er nog 32 welke een voor dit gebied matige tot grote vaste kern hebben en slechts 11 bedrijven worden vrij intensief geëxploiteerd.

De arbeidsorganisatie op de landbouwbedrijven wordt in sterke mate beïnvloed door de samenstelling van de arbeidsbezetting. Deze is nl. niet willekeurig deelbaar en dus aan verstarring onderhevig. Ook andere aspecten kunnen een grote rol spelen bij het streven naar de meest economische bedrijfsexploitatie. Er kunnen zich nl. gevallen voordoen dat het continueren van een bedrijf voor het huidige bedrijfshoofd - nadat dit het bedrijf zal verlaten - geen zin meer heeft. Dergelijke omstandigheden prikkelen niet tot het ontplooien van grote activiteit voor een economische bedrijfsexploitatie.

Om enig inzicht te verkrijgen in hoeverre bovengenoemde en eventueel andere aspecten van invloed zijn op de arbeidsorganisatie van de bedrijven, zijn deze in tabel VIII-6 gerangschikt naar vier arbeidsbezettingtypen. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen het al of niet aanwezig zijn van een of meer zoons en van vreemde arbeidskrachten.

ARBEIDSBEZETTINGTYPEN 1)

Tabel VIII-6

		Aantal bedrijven		Gemiddelde leeftijd bedr.-hoofd in jr.	Gemiddelde bedr.-grootte in ha	Arbeidsbezetting in v.a.k.		Tijdelijke arbeidskrachten		Aantal standaarduren per ha cult.-grond	Arbeidseffect in st.u. per v.a.k.	Spreiding in het arbeidseffect van de bedrijven		
		totaal	met tijdelijke vreemde arbeidskrachten			per bedrijf	per 100 ha	in % van de arbeidsbezett.	per 100 ha			1/6	3/6	5/6
Bedrijfshoofd alleen	< 55 jaar I	14	-	42	6,97	1,11	15,94	-	-	406	2547	1936	2576	3011
	≥ 55 jaar II	5	-	61	9,16	0,98	10,70	-	-	295	2716	1186	2088	4262
Bedrijfshoofd met hulp van zoon(s) en event. meew. familieleden	III	26	-	55	12,64	2,17	17,18	-	-	365	2123	1470	2014	2798
Bedrijfshoofd met hulp van vreemde arbeidskrachten	IV	62	52	43	24,43	2,52	10,30	14	1,40	320	3107	2395	2869	3778
Bedrijfshoofd met hulp van zoon(s) en vreemde arb.-krachten	V	25	19	61	29,59	3,28	11,08	12	1,29	316	2856	2290	2850	3237

1) Bij elk der onderscheiden typen kan eventueel hulp van vrouwelijke arbeidskrachten (echtgenote, dochters e.d.) voorkomen.

Het aantal bedrijven dat een aflopend karakter draagt is uit de tabel niet geheel te kwantificeren. De vijf bedrijven van het type II kunnen alle als zodanig worden aangemerkt. Het is echter waarschijnlijk dat ook onder de bedrijven van het type I en IV een aantal van dergelijke bedrijven voorkomt. Gezien de gemiddelde leeftijd van deze boeren zal dit aantal echter niet groot zijn.

De indeling van de bedrijven naar arbeidsbezettingtype blijkt in sterke mate parallel te lopen met een indeling naar de bedrijfsgrootte.

De gezinsbedrijven van het type III verkeren in de periode van de bedrijfsopvolging, waardoor de arbeidsbezetting dus met een zoon is aangevuld. Dit in tegenstelling tot de bedrijven van het type I waar de opvolging (nog) niet aan de orde is. Een vergelijking van deze beide bedrijfstypen illustreert duidelijk de invloed welke een verhoging van de arbeidsbezetting op het arbeidseffect heeft. Ondanks het feit dat de bedrijven van het type III bijna tweemaal zo groot zijn en de arbeidsintensiteit op bijna hetzelfde niveau ligt is het arbeidseffect op dit bedrijfstype lager.

Een vergelijking van de typen III en V - die beide de opvolgingsperiode doormaken - toont duidelijk aan dat bij een voldoende bedrijfsgrootte de bedrijfsopvolgingsproblemen veel minder sterk of in het geheel niet aanwezig zijn.

De typen I en IV geven de invloed van de bedrijfsgrootte op het arbeidseffect weer, terwijl de typen IV en V verschillen vertonen i.v.m. het al of niet meewerken van zoons op de bedrijven.

§ 3. De betekenis van de loonwerker en de mechanisatie

Bij de voorgaande berekening van het arbeidseffect is geen rekening gehouden met de arbeid die verricht is door de loonwerker of door eigen machines en werktuigen. Indien men het arbeidseffect in verband hiermede gaat herberekenen, zal men komen tot enige nivellering van de grote verschillen in arbeidseffect zoals ze in tabel VIII-4 zijn weergegeven.

Ook de tijdelijke arbeidskrachten hebben een geringe invloed hierop. Deze worden alleen dan ingeschakeld wanneer er veel werk is en zijn dus steeds in de gelegenheid een redelijk arbeidseffect te bereiken. Het hoge arbeidseffect van de tijdelijke arbeidskrachten heeft voor het arbeidseffect van de "vaste kern" geen nivellerende maar een accentuerende invloed.

De mechanisatie en de activiteit van de loonwerker zijn op de bedrijven in het gebied "Stoppeldijk" veel belangrijker dan de tijdelijke arbeidskrachten.

Zoals reeds in de aanvang is vermeld, is bij de bepaling van het totale aantal standaarduren gebruik gemaakt van verhou-

dingsgetallen. Deze verhoudingsgetallen zijn weergegeven per gewas en per dier en zijn zodanig gedifferentieerd dat, indien op een bepaald bedrijf voor het een of andere gewas een werkwijze is gevolgd welke minder standaarduren vergt dan in de verhoudingsgetallen is aangenomen - door extra mechanisatie of inschakeling van loonwerkers -, hierop een reductie kan worden toegepast. Deze reductie stelt ons in staat de invloed van een sterkere mechanisatie en/of het gebruik maken van loonwerkers op het arbeidseffect te meten.

De gebruikte verhoudingsgetallen en de wijze van omrekening zijn weergegeven in de tabellen VIII-1a en b.

In tabel VIII-7 is weergegeven met hoeveel procent het totale aantal standaarduren daalt door de activiteit van de loonwerker en de mechanisatie.

Tabel VIII-7

WIJZIGING IN DE HOEVEELHEID BENODIGDE ARBEID

Vaste kern in v.a.k. per 100 ha cultuurgr.	Aantal standaarduren per ha cultuurgr.	Aantal standaarduren na correctie door: (index ongecorrigeerde arbeidsbehoefte = 100)			
		eigen mechanisatie	eigen mech. + mech. door loonwerker	totaal loonwerker (mech.+ arb.)	totale mechanisatie + loonwerker
< 10	≥ 370	92	90	96	88
	300 - 369	97	91	93	90
	< 300	97	90	91	88
10 - 20	≥ 370	98	96	96	95
	300 - 369	98	93	94	92
	< 300	98	92	92	90
≥ 20	≥ 370	99	98	98	97
	300 - 369	100	96	95	95
	< 300	100	88	80	80
Alle bedrijven		97	92	93	91

Naarmate de vaste kern relatief groter wordt en de arbeidsintensiteit daalt, vermindert ook de eigen mechanisatie sterk. Aangezien de eigen mechanisatie alleen op de meest arbeidsintensieve grotere bedrijven van veel betekenis is, zou men kunnen veronderstellen dat een sterkere mechanisatie de arbeidsintensiteit der bedrijven doet toenemen. Het is echter ook mogelijk dat door een hogere intensiteit de eigen mechanisatie toeneemt.

De gehele mechanisatie, dus de eigen en loonwerkersmechanisatie is op de bedrijven met een kleine vaste kern het hoogst en toont weinig verandering door een grotere of kleinere arbeidsintensiteit van de bedrijven. Dit is enigszins voor de

hand liggend, aangezien hier de grotere bedrijven in het geding zijn. Op de bedrijven met een grotere vaste kern echter stijgt de invloed van de gehele mechanisatie naarmate de bedrijven minder arbeidsintensief zijn. Waarschijnlijk worden hier meer granen verbouwd, welke de arbeidsintensiteit doen afnemen en zeer geschikt zijn voor verwerking door de loonwerker (maaidorsen). Het aantal bedrijven waar dit het sterkst naar voren treedt is echter gering (8), waardoor de gegevens aan waarde inboeten.

De gehele activiteit van de loonwerker (mechanisatie + arbeid) is op de meest arbeidsintensieve bedrijven het geringst en neemt sterk toe naarmate de bedrijven extensiever worden. Dit loopt waarschijnlijk weer parallel met de toeneming van de graanteelt. Het geheel van loonwerk en mechanisatie is alleen op de bedrijven met een grote vaste kern van minder belang. Voor de overige onderscheiden groepen zijn de verschillen betrekkelijk gering. Hoe de situatie ligt bij een indeling der bedrijven naar bedrijfsgrootte is in tabel VIII-8 weergegeven.

Tabel VIII-8

WIJZIGING IN DE HOEVEELHEID BENODIGDE ARBEID

Grootteklasse	Aantal bedrijven	Oppervlakte cultuurgrond in ha	Gemiddelde bedrijfsgrootte in ha	Aantal standaarduren na correctie door: (index ongecorrigeerde arbeidsbehoefte = 100)	
				eigen mechanisatie	mechanisatie + loonwerker
1 - 5 ha	9	30	3,30	100	95
5 - 10 ha	37	275	7,43	99	95
10 - 15 ha	22	273	12,40	98	91
15 - 20 ha	20	354	17,73	99	92
20 - 25 ha	11	245	22,31	98	93
25 - 30 ha	15	406	27,07	98	91
≥ 30 ha	31	1341	43,26	95	88
Alle bedrijven	145	2924	20,17	97	91

Het zijn uiteraard de grootste bedrijven waar de mechanisatie en de loonwerker het meest van invloed zijn, welk verschil in hoofdzaak wordt veroorzaakt door de verschillen in eigen mechanisatie. Tussen de bedrijven van 10 tot 30 ha zijn de verschillen gering. Op de bedrijven kleiner dan 10 ha is het loonwerk nog van betekenis, de eigen mechanisatie echter in het geheel niet. De verschillen in bedrijfsgrootte vertonen weinig samenhang met het percentage loonwerk.

De invloed van de mechanisatie en het inschakelen van de loonwerker is uiteraard niet voor alle bedrijfsonderdelen hetzelfde, zoals ook uit tabel VIII-9 blijkt.

Tabel VIII-9

WIJZIGING IN DE HOEVEELHEID BENODIGDE ARBEID

Gewas	Beteelde oppervlakte		Aantal standaarduren na correctie door: (index ongecorrigeerde arbeidsbehoefte = 100)	
	in ha	in % van de cult.-grond	mechanisatie + loonwerk	eigen mechanisatie
Aardappelen	213	7,3	77	86
Bieten	451	15,4	96	97
Granen	1000	34,2	79	97
Handelsgewassen	204	7,0	88	99
Erwten	210	7,2	93	101 1)
Bonen	107	3,6	97	100
Uien en peen	11	0,4	100	100
Graszaad	4	0,1	98	100
Tuinbouw	20	0,7	100	100
Grasland + voedergewassen	639	21,8	100	100
Veestapel	-	-	100	100
Zaaiklaar land	67	2,3	100	100

1) Minder gemechaniseerd dan bij de basisnorm als minimum-mechanisatie is aangenomen.

Het zijn vooral de granen, aardappelen en de handelsgewassen waar deze werkmethode wordt toegepast. Ruim 48% van de cultuurgrond is met deze gewassen bezet. Hieruit volgt dus, dat een relatieve toeneming van de granen in het bouwplan leidt tot een extensiever grondgebruik, meer mechanisatie c.q. inschakeling van loonwerkers en uiteindelijk een slechter arbeidseffect.

De eigen mechanisatie is alleen van belang bij de aardappelen, bieten en granen, terwijl de bewerking van de erwten voor zover deze door eigen personeel is geschied, qua mechanische verwerking niet eens aan de in de basisnorm gestelde minimum-mechanisatie toekomt. Een relatieve toeneming van peulvruchten in het bouwplan leidt dus tot een intensiever grondgebruik, minder mechanisatie c.q. loonwerk en uiteindelijk een beter arbeidseffect. De granen en peulvruchten vormen op dit gebied dus elkaars tegengestelden.

Wat in het voorgaande van de peulvruchten is gezegd, geldt in nog sterkere mate voor de veestapel. Bovendien zal een flinke toeneming van de oppervlakte peulvruchten op een groot aantal bedrijven al gauw leiden tot een sterker gemechaniseerde bewerking ervan, waardoor de intensiteitstoeneming op de bedrijven weer grotendeels ongedaan wordt gemaakt.

Tabel VIII-10

AANTAL STANDAARDUREN, DE ARBEIDSBEZETTING EN HET ARBEIDSEFFECT

Gebruikte normen	Grootte-klasse	Aantal bedrijven	Aantal standaarduren per bedrijf	Aantal standaarduren per ha cult.gr.	Procentuele verdeling van de benodigde arbeid over: aardappelen	bieten	granen	handelsgewassen	peulvruchten	uien en peen	graszaad	tuinbouw	grasl.+ voedergew.	veestapel	Aantal v.a.k. per bedrijf	Aantal v.a.k. per 100 ha	Arbeidseffect in standaarduren per v.a.k.
Niet gecorrigeerd	1- 5	9	1462	443	17	12	12	1	9	3	-	9	7	28	0,94	28,64	1548
	5-10	37	2999	404	12	18	15	1	8	3	-	1	11	31	1,40	18,90	2136
	10-15	22	4165	336	11	24	22	3	9	-	-	0	10	21	1,61	13,00	2584
	15-20	20	5542	313	7	24	21	4	11	-	0	1	11	20	1,97	11,12	2811
	20-25	11	7557	339	11	25	21	3	10	1	-	-	9	19	2,69	12,06	2807
	25-30	15	8811	326	14	25	22	4	10	1	-	0	9	15	3,15	11,65	2795
	≥ 30	31	13505	312	13	26	23	6	9	0	0	1	8	12	4,04	9,34	3342
	alle bedrijven	145	6624	328	12	24	21	4	9	1	0	1	9	17	2,33	11,54	2846
Gecorrigeerd	1- 5	9	1384	420	17	13	9	1	9	4	-	10	7	30			1465
	5-10	37	2856	385	11	19	13	1	8	3	-	1	12	32			2035
	10-15	22	3807	307	10	25	18	3	10	-	-	0	11	23			2362
	15-20	20	5102	288	7	25	18	4	11	-	0	1	12	22			2588
	20-25	11	7010	314	9	27	19	3	10	1	-	-	9	20			2604
	25-30	15	8006	296	12	26	20	4	11	1	-	0	9	17			2539
	≥ 30	31	11934	276	11	28	20	6	10	1	0	1	9	14			2954
	alle bedrijven	145	6008	298	10	26	19	4	10	1	0	1	10	19			2581

Gezien de betrekkelijk geringe omvang van de veestapel in dit gebied is deze ten aanzien van arbeidsmethodiek en arbeidsaanwending buiten beschouwing gelaten.

Rest ons nog een beschouwing over de aard van de werkzaamheden, die door de loonwerker worden verricht.

Het sproeien gebeurt op vrijwel alle bedrijven vrij intensief en wordt nagenoeg geheel door de loonwerker verricht. Voor het overige bepalen de diensten van de loonwerkers zich in hoofdzaak tot de oogst en het dorsen van granen, handelsgewassen en het poten en rooien van aardappelen. Het aandeel van de loonwerker in het rooien van bieten neemt jaarlijks toe.

Van de diensten van de loonwerker wordt dus in hoofdzaak gebruik gemaakt tijdens de arbeidstoppen en verder voor die werkzaamheden, welke een zo hoge investering aan kapitaal vragen, dat het aanschaffen van machines hiervoor ten behoeve van één bedrijf alleen rendabel is op zeer grote bedrijven. Bedoeld zijn o.a. maaidorsers, volautomatische aardappelpoters en -rooiers, bietenrooiers, stationaire dorsmachines en motorsproeimachines.

Het nut dat een goed geoutilleerd loonbedrijf gedurende het gehele jaar kan hebben voor de boer om de vaste arbeidskern laag te houden, wordt in dit gebied niet, althans niet daadwerkelijk, onderkend.

§ 4. Slotopmerkingen

De opvoering van de arbeidsproduktiviteit is voor de landbouw niet minder noodzakelijk dan voor de overige bedrijfstakken. De twee belangrijkste mogelijkheden voor het opvoeren van de arbeidsproduktiviteit op landbouwbedrijven zijn: opvoering van de arbeidsintensiteit per ha en het vergroten van het aantal ha per man. Een combinatie van beide is mogelijk en zal derhalve ook vaak voorkomen. Het vergroten van het aantal ha per man is op twee manieren mogelijk, nl. door vergroting van het bedrijf of door vermindering van de arbeidsbezetting.

Voor bedrijven met een arbeidsbezetting van omstreeks één v.a.k. is een vermindering van de arbeidsbezetting niet mogelijk. Op bedrijven met een arbeidsbezetting van omstreeks twee v.a.k. is een vergroting van het aantal ha per man door middel van vermindering van de arbeidsbezetting ongewenst in verband met de opvolging en de seizoenwerkzaamheden.

Op de kleine bedrijven zal een verhoging van de arbeidsintensiteit per ha zeer gauw leiden tot specialisatie,b.v. in de richting van tuinbouw, varkens en kippen. Op de consequenties van specialisatie zal hier niet nader worden ingegaan.

Voor vele kleine bedrijven zal een verhoging van de arbeidsproduktiviteit neerkomen op bedrijfsvergroting.

De grotere bedrijven hebben verschillende mogelijkheden tot verhoging van de arbeidsproduktiviteit. Gezien het seizoenkarakter van de landbouw is het voor deze bedrijven van belang de "vaste kern" aan te passen aan de minst drukke periode van het jaar.

Voor het opvangen van de arbeidstoppen zijn loonwerkers, de tijdelijke arbeidskrachten en mechanisatie de aangewezen middelen. In dit verband is het van belang erop te wijzen dat een nauwere samenwerking en onderling overleg tussen de landbouwers en loonwerkers kan leiden tot een uitbreiding van het aantal door de loonwerkers te verrichten werkzaamheden en een betere spreiding van elke werkzaamheid. De kosten van het loonwerk zullen hierdoor kunnen dalen, wat beide partijen voordeel oplevert.

K. HAKVRUCHTEN

		Pootaardappelen			Cons.-aardappelen		
		ha	werkt.	pers.	ha	werkt.	pers.
1. Verbouwde oppervl.							
2. Poten	a. hand/vorentr./gatenmaker						
	b. half/volautom. pootm. (rij)						
3. Ziekten-/insectenbestrijding							
4. Doodspreeien							
5. Schoffelen met mach.							
6. Aanaarden							
7. Selecteren							
8. Grondbewerking	a. winterv. ploegen						
	b. voorj. bewerking						
	c. stoppelen						
9. Looftrekken	a. hand						
	b. machine						
10. Rooien	a. hand/lichter						
	b. werpradrooier						
	c. voorraadrooier						
	d. verzamelrooier						
11. Sorteren							
12. Verkoop	a. van het veld						
	b. later						
13. Bewaring	a. zomer/winterkuil						
	b. schuur/bewaarpl. koelhuis						

		Suikerbieten			Voederbieten		
		ha	werkt.	pers.	ha	werkt.	pers.
1. Verbouwde oppervl.							
2. Dunnen	a. hand						
	b. machine						
3. Op een zetten							
4. Ziekten-/insectenbestrijding							
5. Schoffelen met mach.							
6. Grondbewerking	a. winterv. ploegen						
	b. voorj. bewerking						
	c. stoppelen						
7. Koppen	a. hand/schoffel						
	b. machine						
8. Rooien	hand/tang/lichter machine land/wagen						
9. Leveren	eigen vervoer fabr.						
	fabriek healt(A-S)						
	gem. afst. leverpl.						
10. Blad en koppen	vers vervoederd						
	ingekuild						
	verkocht						
	onderploegd						

Onder kolom "Werktuig" invullen:
e = eigendom
d = deels eigendom (comb.)
g = geleend of gehuurd
l = loonwerker
k = koper

Onder kolom "Personeel" invullen:
e = eigen personeel
kr = krooi
l = loonwerker ( )
ko = koper
N.B. achter loonwerker het aantal hierbij betrokken arbeiders vermelden!

L. OVERIGE GEWASSEN

Wintertarwe	Zomertarwe	Wintergerst	Zomergerst	Haver	Rogge	Grasland	Oppervl.gehooid	Opp.dijken

		Gewas:	Granen													
			ha	werkt.	pers.	ha	werkt.	pers.	ha	werkt.	pers.	ha	werkt.	pers.	ha	werkt.	pers.
1. Verbouwde oppervlakte																	
2. Sproeien tegen	onkruid																
	thrips																
3. Schoffelen met machine																	
4. Grondbewerking	wintervoorploegen																
	winterzaai																
	voorjaarsbewerking																
	stoppelen																
5. Oogsten	met de hand																
	maaimachine																
	zelfbinder/vlaspluk mach. zonder bindapp.																
	maaidorser/vlaspluk mach. met bindapp.																
6. Dorsen	uit schuur of stapel																
	van het land: maaidorsmach.																
	van het land: stat. dorsmach.																
7. Verkoop	op stam																
	direct na oogst																
	later																
	vlas: ongerepeld																
	vlas: hand/mach. gerep.																
8. Nagewas	geoogst																
	ondergeploegd																

CULTUUR

Beroepsgroep	Grootteklasse	Aantal bedrijven	Opp. cultuurgrond in ha	Percentage cultuurgrond in gebruik als			Opp. bouwland in ha	granen			
				bouwland	grasland	tuinland		totaal	haver	tarwe	gerst
	1- 5 ha	42	149,11	61	29	10	91,59	43	5	12	25
	5-10 ha	108	793,83	69	28	3	549,67	41	5	14	20
	10-15 ha	73	891,41	76	23	1	678,54	46	7	16	21
	15-20 ha	53	922,55	78	20	2	723,88	40	4	14	21
A en B	20-25 ha	46	1.030,42	81	18	1	834,88	41	4	15	22
	25-30 ha	31	855,17	79	20	1	671,66	44	4	15	24
	30-50 ha	84	3.187,38	81	17	2	2.591,69	42	4	15	22
	≥50 ha	19	1.195,65	85	12	3	1.014,50	33	3	10	20
	totaal	456	9.025,52	79	19	2	7.156,41	41	4	14	21
C		63	246,30	51	43	6	125,96	39	8	11	15
D		26	121,13	63	35	2	76,92	40	5	9	21

Bronnen: C.B.S. 1957 en L.E.I.

Bijlage IX

GROND

Percentage bouwland beteeld met											
hakvruchten			peulvruchten			oliehoudende en vezelgewassen				landbouwzaaizaden	groenvoedergewassen en braakland
aardappelen	suikerbieten	voederbieten	totaal	erwten	bonen	totaal	koolzaad	blauwmaanzaad	vlas		
15	11	9	17	9	8	4	-	3	1	0	1
12	14	8	17	11	6	6	2	1	3	0	2
9	13	6	15	10	5	10	1	3	6	0	2
7	15	4	18	13	5	13	1	3	8	0	3
9	15	4	17	13	4	13	1	3	9	0	1
9	14	4	15	11	4	12	2	3	7	0	2
9	15	3	16	12	4	14	1	3	9	0	1
13	15	2	15	13	2	21	7	2	10	-	1
10	15	4	16	12	4	13	2	3	8	0	1
18	14	8	11	7	4	9	-	4	5	0	1
13	11	3	20	13	7	12	-	-	12	0	1

PRODUKTIEPLAN EN BEDRIJFSVOERING OP DE LANDBOUWBEDRIJVEN

§ 1. De akkerbouw

De akkerbouw vormt voor de landbouwbedrijven in het gebied de belangrijkste bron van inkomsten. De grond leent zich uitstekend voor de verbouw van vele soorten akkerbouwgewassen. De meeste bedrijven telen elk jaar een flink assortiment. Wisselbouw schept in dit gebied geen problemen.

De belangrijkste akkerbouwgewassen in het gebied zijn granen, voornamelijk tarwe en gerst, suikerbieten, consumptie- en pootaardappelen, peulvruchten, vezelvlas, koolzaad en blauwmaanzaad. Tabel X-1 geeft hiervan een overzicht.

Tabel X-1

BOUWPLAN

		Oppervlakte bouwland in ha	Percentage bouwland, beteeld met										
			granen			hakvruchten			peulvruchten		oliehoudende en vezelgewassen		
			haver	tarwe	gerst	aardappelen	suikerbieten	voederbieten	erwten	bonen	koolzaad	blauwmaanzaad	vlas
A en B	1-5 ha	92	5	12	25	15	11	9	9	8	-	3	1
	5-10 ha	550	5	14	20	12	14	8	11	6	2	1	3
	10-15 ha	678	7	16	21	9	13	6	10	5	1	3	6
	15-20 ha	724	4	14	21	7	15	4	13	5	1	3	8
	20-25 ha	835	4	15	22	9	15	4	13	4	1	3	9
	25-30 ha	672	4	15	24	9	14	4	11	4	2	3	7
	30-50 ha	2592	4	15	22	9	15	3	12	4	1	3	9
	≥50 ha	1014	3	10	20	13	15	2	13	2	7	2	10
	totaal	7157	4	14	21	10	15	4	12	4	2	3	8
	C	126	8	11	15	18	14	8	7	4	-	4	5
	D	77	5	9	21	13	11	3	13	7	-	-	12

Bron: C.B.S. 1957.

Tussen de kleine en grote bedrijven bestaan slechts geringe verschillen wat betreft de oppervlakte van de verschillende akkerbouwgewassen. De kleinste bedrijven verbouwen relatief minder vlas en suikerbieten, wat meer aardappelen, voederbieten en gerst dan de grote bedrijven. Uit bovenstaande tabel blijkt dat het teeltplan van de kleine bedrijven nagenoeg een afspiegeling is van dat van de grote bedrijven.

Aangezien ± 60% van het bouwland is bezet met gewassen zoals hakvruchten, peulvruchten, oliehoudende- en vezelgewassen kan men spreken van een vrij arbeidsintensief teeltplan.

De hiervoor vermelde gegevens hebben betrekking op alle bedrijven welke grond in het ruilverkavelingsblok in gebruik hebben. Uit de tabellen X-1 en X-2 blijkt dat het bouwplan van de bedrijven, welke grond in het ruilverkavelingsblok in gebruik hebben, vrijwel niet afwijkt van dat in het landbouwgebied oostelijk Zeeuws-Vlaanderen. Hierdoor is het mogelijk het bouwplan te vergelijken met andere klei-akkerbouwgebieden; zie tabel X - 2.

Tabel X-2

BOUWPLAN

Gebied	Jaar	Percentage bouwland beteeld met										
		granen			hakvruchten			peulvruchten		oliehoudende en vezelgewassen		
		haver	tarwe	gerst	aardappelen	suikerbieten	voederbieten	erwten	bonen	koolzaad	blauwmaanzaad	vlas
Oostelijk Zeeuws-Vlaanderen	1957	4	14	22	10	13	3	12	4	3	3	8
	1958	4	15	25	9	14	4	9	4	1	4	7
Westelijk Zeeuws-Vlaanderen	1957	3	12	23	6	13	3	12	7	5	4	8
	1958	2	15	25	6	13	3	10	5	3	5	8
Zeeland	1957	4	12	22	11	14	3	12	3	2	3	6
	1958	3	14	24	11	15	3	12	2	1	3	6
Noordwesthoek (Nbr.)	1957	5	12	21	14	17	2	8	1	0	2	9
	1958	4	13	23	12	21	2	7	0	0	3	6
Zeekleigebieden met akkerbouw en gemengd bedrijf	1957	9	19	15	13	12	3	9	1	2	1	11
	1958	8	22	16	12	14	3	8	1	1	2	4

Bron: C.B.S.

Het bouwplan van de landbouwgebieden Oost- en West-Zeeuws-Vlaanderen is vrijwel gelijk. Het enige verschil is te vinden bij de aardappelverbouw, welke in West-Zeeuws-Vlaanderen iets minder verbreid is. De verschillen met het totaal van Zeeland en alle zeekleigronden zijn evenmin groot. Zeeuws-Vlaanderen verbouwt relatief iets meer peulvruchten en oliehoudende zaden, meer gerst en minder haver.

§ 2. Grasland en veehouderij

Het grasland en de rundveehouderij zijn op de bedrijven in het gebied niet van grote betekenis. Het melkvee is slechts van betekenis voor de eigen consumptiemelkvoorziening op de be-

drijven en dan nog lang niet op alle bedrijven.

Jongvee is er nogal wat aanwezig op vele bedrijven. Enkele landbouwers leggen zich toe op het opfokken van jongvee voor de export, de meeste echter kopen kalveren op voor het mesten. Op deze wijze worden tevens het gras op de dijken en de bietenkoppen ten nutte gemaakt.

Tabel X-3 geeft een overzicht van de omvang van de veestapel per bedrijf.

Tabel X-3

VEESTAPEL

		Aantal bedrijven	Aantal stuks per 10 bedrijven							
			kalveren	pinken	mestvee	melkkoeien	mestvarkens	fokzeugen	werkpaarden	leghennen
A en B	1 - 5 ha	42	17	12	1	16	11	8	4	407
	5 - 10 ha	108	24	33	6	20	12	10	10	361
	10 - 15 ha	73	40	43	14	22	12	10	16	282
	15 - 20 ha	53	51	76	11	20	14	12	20	275
	20 - 25 ha	46	51	98	18	21	12	13	22	281
	25 - 30 ha	31	67	98	38	25	17	9	28	302
	30 - 50 ha	84	55	152	22	23	13	10	32	300
	≥ 50 ha	19	39	164	24	18	7	11	41	261
	totaal	456	41	76	14	21	12	10	19	315
	C	63	14	22	7	13	21	3	5	310
	D	26	12	16	5	6	6	4	2	198

Bron: C.B.S.1957.

De omvang van de veestapel blijkt niet groot te zijn. Bij de jaarlijkse inventarisatie blijken de landbouwers hun jongvee dat voor het mesten is bestemd niet op te geven onder het hoofd "Mestvee". Hierdoor is het niet mogelijk de juiste omvang van het mesten en opfokken apart te bepalen. Bij de enquête is getracht hiervan een indruk te krijgen, doch op de meeste bedrijven doet men zowel aan mesten als opfokken. Het hangt af van de marktverhoudingen in welke richting men gaat. Dit loopt van jaar tot jaar sterk uiteen. Bovendien is voor een kalf dat wordt aangekocht vaak zowel mesten als opfokken mogelijk.

Jaarlijks wordt op de bedrijven ongeveer de helft van de aanwezige rundveestapel omgezet. Om dus een indruk te krijgen van de totale jaarlijkse omzet aan mest- en fokvee kan men de kalveren, pinken en het mestvee per bedrijf optellen en met de helft verminderen. De totale omzet per jaar neemt toe naarmate het bedrijf groter is en varieert van gemiddeld twee op de kleine bedrijven tot gemiddeld twaalf stuks op de grote bedrijven.

Het gemiddelde aantal mestvarkens en fokzeugen dat op de bedrijven wordt aangehouden is gering. Gezien het feit, dat op de meeste bedrijven een of meer varkens aanwezig zijn, blijkt dat het mesten en/of fokken van varkens usance is.

De kippenstapel is maar klein en komt op verreweg de meeste bedrijven niet uit boven het peil van zelfvoorziening met eieren voor het gezin. Evenals de varkens hebben de kippen op het bedrijfsinkomen vrijwel geen invloed. Op enkele bedrijven heeft men zich volledig op de kippenhouderij toegelegd. Dit zijn echter uitzonderingsgevallen.

§ 3. T u i n b o u w

De teelt van tuinbouwgewassen is alleen op de kleine bedrijven relatief van enig belang, zoals uit tabel X-4 blijkt. Dit neemt echter niet weg dat de grootste oppervlakten bezet met tuinbouwgewassen op de grotere bedrijven voorkomen. De meest voorkomende tuinbouwgewassen, uien en bonen voor zaadteelt zijn typische gewassen voor het grotere akkerbouwbedrijf. Als zodanig zouden zij dan ook beter onder het bouwlandgebruik besproken hebben kunnen worden.

Tabel X-4

TUINBOUWGEWASSEN

		Oppervlakte tuingrond in ha	Percentage tuingrond met		
			groente in de open grond 1)	fruit 2)	groentezaden 3)
A en B	1 - 5 ha	14	59	28	8
	5 - 10 ha	22	70	10	19
	10 - 15 ha	5	81	-	19
	15 - 20 ha	19	37	20	43
	20 - 25 ha	13	40	18	42
	25 - 30 ha	7	24	7	69
	30 - 50 ha	48	37	17	46
	≥ 50 ha	36	6	75	19
	totaal	163	38	29	33

1) Overwegend uien.
2) Overwegend appels.
3) Overwegend bonen.

Bron: C.B.S. 1957.

Naar gelang de bedrijven groter zijn, neemt de teelt van groentezaden toe ten koste van de groente in de open grond.

De fruitteelt is in zijn totale omvang slechts van zeer geringe betekenis. Fruit komt echter op enkele bedrijven voor en is op deze bedrijven een belangrijk bedrijfsonderdeel. Het hoge percentage fruit op de bedrijven

van 50 ha en groter wordt b.v. veroorzaakt door een drietal bedrijven welke resp. 5, 8 en 13 ha appelboomgaard exploiteren.

Tabel X-5 geeft een overzicht van de relatieve betekenis der belangrijkste tuinbouwgewassen in het gebied sinds 1950.

Tabel X-5

ONTWIKKELING VAN DE TEELT EN VAN DE OPPERVLAKTE TUINGROND

Gebied	Jaar	Oppervlakte tuingrond in ha	Percentage tuingrond met		
			groente in de open grond	fruit	groente-zaden
Stoppeldijk	1957	163	38	29	33
Oostelijk	1950	934	35	29	36
Zeeuws-	1955	829	39	29	32
Vlaanderen	1956	826	42	29	29
Westelijk	1950	580	14	50	36
Zeeuws-	1955	490	2[illegible]	35	44
Vlaanderen	1956	586	25	35	40

Bron: C.B.S.

De tuinbouwgewassen nemen in het bouwplan van alle Oost-Zeeuws-Vlaamse bedrijven een grotere plaats in dan op de bedrijven in "Stoppeldijk", nl. resp. 3% en 2%. Men moet dan ook aannemen dat (mede ten gevolge van de cultuurtechnische omstandigheden) de tuinbouw vooral buiten Stoppeldijk tot ontwikkeling kan komen. De laatste jaren vertoonde vooral de uienteelt enige uitbreiding. In Oost-Zeeuws-Vlaanderen nam echter de totale oppervlakte beteeld met tuinbouwgewassen in de laatste jaren enigszins af. Tot dusver is van een specifiek tuinbouwcentrum in dit gebied nog geen sprake.

§ 4. Mechanisatie

Indien men de graad van motorisatie en mechanisatie nauwkeurig kan bepalen, verkrijgt men een beter inzicht in het peil van de bedrijfsvoering op de klei-akkerbouwbedrijven in het gebied. Ook het aantal werkpaarden op de bedrijven naast de aanwezige trekkers is van belang. Voor de grondbewerking van de zware zavel- en lichte kleigronden heeft men minimaal 2 paarden tegelijk nodig, ook op de kleine bedrijven. Ook verschillende landbouwwerktuigen vereisen minstens een tweespan.

Door middel van samenwerking met buren enz. kunnen de kleine bedrijven echter vaak wel met één paard volstaan, terwijl men ook de loonwerker kan inschakelen. Beide methoden hebben zowel voor- als nadelen, waarop hier niet verder zal worden ingegaan.

Het ligt voor de hand, dat tot de aanschaf van b.v. een trekker eerder wordt overgegaan als men hiervoor twee of meer werkpaarden kan weglaten. Globaal genomen betreft dit dus de bedrijven van 10 à 15 ha en groter. Vele van deze bedrijven hebben dan ook

een trekker.

De feitelijke situatie met betrekking tot de bezetting van de bedrijven met trekkers en werkpaarden is in tabel X-6 weergegeven. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen de bedrijven met en zonder trekker; hierdoor werd het mogelijk een indruk te krijgen van het aantal paarden dat door de invoering van een trekker het veld heeft moeten ruimen.

Tabel X-6

TREKKRACHT

	Aantal bedrijven	Bedrijven met trekker				Bedrijven zonder trekker			
		in aantal	in %	aantal met werkpaard	aantal werkpaarden per bedrijf	in aantal	in %	aantal met werkpaard	aantal werkpaarden per bedrijf
1 - 5 ha	42	5	12	-	-	37	88	17	1,0
5 - 10 ha	108	8	8	4	1,0	100	92	81	1,2
10 - 15 ha	73	17	23	14	1,3	56	77	53	1,8
15 - 20 ha	53	26	49	25	1,6	27	51	25	2,6
20 - 25 ha	46	34	74	30	2,2	12	26	11	3,1
25 - 30 ha	31	21	68	21	2,0	10	32	10	4,5
30 - 50 ha	84	70	83	63	3,1	14	17	14	5,0
≥ 50 ha	19	19	100	18	4,3	-	-	-	-
Totaal	456	200	44	175	2,5	256	56	211	2,0

Bron: C.B.S. 1957.

Ruim de helft van de bedrijven beschikte in 1957 nog niet over een trekker. Vooral op de bedrijven kleiner dan 15 ha wordt de trekkracht nog voor het merendeel door paarden geleverd. Deze grootte komt vrijwel overeen met die waarop een trekker volgens algemene opvatting rendabel kan zijn.

Ongeveer de helft van de bedrijven kleiner dan 5 ha heeft noch een trekker, noch een werkpaard. Men zou kunnen denken dat op de bedrijven zonder of met slechts één paard, de loonwerker het grondwerk verricht. Dit blijkt echter slechts in zeer geringe mate het geval te zijn. Van de 9 bedrijven zonder paard en trekker zijn er slechts 3 bedrijven waarop de loonwerker het grondwerk verricht en dan nog slechts voor een gering gedeelte. Bij de bedrijven met één paard zijn deze cijfers resp. 27 en 8. Hieruit blijkt dus dat het grondwerk op de daarvoor niet geoutilleerde bedrijven verricht wordt door middel van burenhulp, lenen of huren van paard of trekker.

Op de bedrijven met een trekker zijn reeds van 15 à 20 ha af 2 werkpaarden behalve de trekker aanwezig. Dit is op de bedrijven zonder trekker reeds bij 10 à 15 ha het geval. Op de bedrijven kleiner dan 25 ha blijkt de trekker gemiddeld slechts één werkpaard te vervangen. Op de grotere bedrijven 2 of meer werkpaarden.

Dit aantal is betrekkelijk gering. Met deze cijfers alleen kan men echter de situatie niet zuiver beoordelen; het aandeel van de totale arbeidsbehoefte dat de loonwerker voor zijn rekening neemt is ook van groot belang.

Uit de beschouwingen in bijlage VIII valt af te leiden dat op de bedrijven, waar voldoende trekkracht aanwezig is, de loonwerker vrijwel niet wordt ingeschakeld. Op de bedrijven, waar geen of onvoldoende trekkracht aanwezig is, speelt de loonwerker een belangrijke rol. Het al of niet aanwezig zijn van een trekker op de bedrijven blijkt niet van grote invloed te zijn op het meer of minder inschakelen van de loonwerker.

De overschakeling van paardetractie op trekkers heeft haar hoogtepunt nog niet bereikt zoals uit tabel X-7 blijkt. Deze tabel is samengesteld uit enquêtegegevens en omvat dus ongeveer een kwart van het totale aantal bedrijven van 1 ha en groter in het gebied.

Tabel X-7

ONTWIKKELING VAN HET AANTAL TREKKERS

		Aantal bedrijven	Bedrijven met trekker			Bedrijven zonder trekker		
			aantal	aantal met werkpaard	aantal werkpaarden per bedrijf	aantal	aantal met werkpaard	aantal werkpaarden per bedrijf
1957	1 - 5 ha	9	2	-	-	7	2	1,0
	5 - 10 ha	37	4	-	-	33	30	1,1
	10 - 15 ha	22	5	5	1,6	17	15	2,0
	15 - 20 ha	20	7	7	1,4	13	13	2,5
	20 - 25 ha	11	5	4	2,5	6	6	3,7
	25 - 30 ha	15	13	13	1,9	2	2	5,0
	30 - 50 ha	25	20	18	3,1	5	5	4,6
	≥ 50 ha	6	6	6	5,8	-	-	-
	totaal	145	62	53	2,7	83	73	2,1
1958	1 - 5 ha	9	2	-	-	7	2	1,5
	5 - 10 ha	37	7	-	-	30	27	1,1
	10 - 15 ha	22	6	4	1,8	16	15	2,0
	15 - 20 ha	20	8	8	1,3	12	12	2,4
	20 - 25 ha	11	7	4	2,3	4	4	3,5
	25 - 30 ha	15	13	12	1,8	2	2	4,5
	30 - 50 ha	25	21	19	2,4	4	4	4,5
	≥ 50 ha	6	6	5	3,4	-	-	-
	totaal	145	70	52	2,1	75	66	2,0

Bronnen: C.B.S. 1957, L.E.I.-enquête 1958.

Het aantal bedrijven met trekkers is in één jaar tijds met 5% gestegen van 43% tot 48%. Vooral in de grootteklasse van 5 tot 10 ha nam het aantal bedrijven met trekker sterk toe. Het aantal

werkpaarden per bedrijf daalt iets, vooral op de grotere bedrijven. Het gemiddelde aantal werkpaarden dat door de trekker wordt vervangen stijgt enigszins.

Bij de beschouwing over het aantal werkpaarden per bedrijf moet rekening worden gehouden met het feit dat het hier een gebied betreft waar van oudsher de paardenfokkerij zeer in de belangstelling staat. Naast het aantal trekkers is ook de capaciteit van de in gebruik zijnde trekkers belangrijk. In de praktijk is nl. gebleken dat een middelzware trekker (30-35 pk) voldoende capaciteit heeft voor de grondbewerking in dit gebied. De middelzware trekker heeft ten opzichte van de zware trekker het voordeel dat men er tevens verplegingswerkzaamheden mee kan verrichten, waardoor de rentabiliteit van de trekker aanmerkelijk stijgt.

Enige cijfers omtrent capaciteit en aantal trekkers op de bedrijven zijn in tabel X-8 opgenomen.

Tabel X-8

AANTAL EN CAPACITEIT VAN TREKKERS

	Aantal bedrijven	Aantal bedrijven met trekkers				Aantal trekkers				
		0	1	2	≥3	totaal	< 8 pk	8-15 pk	16-31 pk	≥ 32 pk
1 - 5 ha	42	37	5	-	-	5	-	1	4	-
5 -10 ha	108	100	7	1	-	9	-	2	7	-
10 -15 ha	73	56	16	1	-	18	-	-	18	-
15 -20 ha	53	27	25	1	-	27	-	-	19	8
20 -25 ha	46	12	31	3	-	37	-	2	24	11
25 -30 ha	31	10	21	-	-	21	-	-	7	14
30 -50 ha	84	14	59	9	2	83	-	1	29	53
≥50 ha	19	-	11	5	3	33	1	4	11	17
Totaal	456	256	175	20	5	233	1	10	119	103

Bron C.B.S.1957.

Zogenaamde "lichte" trekkers komen alleen voor op de kleinste bedrijven of als tweede trekker op de grote bedrijven. Voor het merendeel zijn het middelzware tot zware trekkers welke in het gebied in gebruik zijn. De door het C.B.S. gebezigde indeling is weergegeven. Bij nader onderzoek bleek dat ongeveer 80% van de 103 trekkers van ≥ 32 pk een capaciteit hebben van 35 tot 40 pk. De overige trekkers waren van 45 of 50 pk. Opmerkelijk hierbij is dat enkele bedrijven met twee trekkers een combinatie van twee vrij zware trekkers hebben verkozen boven de combinatie van één lichte en één zware trekker.

Met betrekking tot de mechanisatie van de bedrijven zijn alleen gegevens over de trekkers beschikbaar. Bij de enquête is echter de indruk verkregen dat vrijwel alle werkzaamheden machinaal worden verricht. Handwerk komt vrijwel niet meer voor. De meeste granen en oliehoudende gewassen worden met de maaidorser geoogst. Het rooien van aardappelen en bieten geschiedt op de meeste bedrijven half-automatisch. Het werk van de loon-

werker bestaat in hoofdzaak uit: maaidorsen, rooien, dorsen uit de stapel, vlasplukken en aardappelen poten. Sproeien en spuiten doet de loonsproeier op vrijwel alle bedrijven. De chemische onkruidbestrijding heeft reeds zeer veel ingang gevonden.

Het spreekt vanzelf dat de samenstelling van het machinepark is afgestemd op de aanwezige trekkracht, paarden of trekkers. Daarop behoeft niet verder te worden ingegaan, nu de kwestie paard-trekker in het voorgaande reeds uitvoerig is besproken.

§ 5. B e d r i j f s g e b o u w e n

De woningtelling 1956 heeft een aantal gegevens opgeleverd over de boerderijen. Inrichting en doelmatigheid uit landbouwkundig oogpunt waren daarbij niet aan de orde, doch wel kwamen gegevens beschikbaar over de openbare nutsvoorzieningen en de ouderdom van de gebouwen. Deze zijn in onderstaande tabellen weergegeven.

Tabel X-9

OPENBARE NUTSVOORZIENINGEN

Gemeente	Aantal boerderijen	Aantal boerderijen aangesloten op	
		elektriciteit	water
Graauw en Langendam	68	50	37
Hontenisse	216	158	145
Vogelwaarde	200	164	177

Bron: C.B.S.-woningtelling 1956.

Tabel X-10

DE OUDERDOM DER BOERDERIJEN

Gemeente	Aantal boerderijen	Gebouwd in het tijdvak					
		vóór 1906	1906-1918	1919-1930	1931-1940	1941-1950	na 1950
Graauw en Langendam	68	44	4	6	4	3	7
Hontenisse	216	104	37	32	22	9	12
Vogelwaarde	200	123	22	20	17	7	11

Bron: C.B.S.-woningtelling 1956.

Ongeveer driekwart van de boerderijen in de drie gemeenten is aangesloten op het waterleiding- en elektriciteitsnet. Met name op het gebied van de waterleiding wordt echter aan verbetering gewerkt.

In de drie gemeenten is het aantal oude boerderijen zeer hoog. Ruim de helft der gebouwen dateert van voor 1900.

§ 6. Verkavelingstoestand en eigendom/pachtverhouding

Volledigheidshalve worden in onderstaande tabel enige cijfers vermeld over de verkavelingstoestand en de eigendom/pachtverhoudingen. Deze gegevens, daterend van 1955, zijn alleen voor de gehele gemeenten beschikbaar en niet voor het ruilverkavelingsgebied.

Tabel X-11

VERKAVELING, EIGENDOM EN PACHT

	Aantal bedrijven ≥ 1 ha	Aantal kavels per bedrijf	Gemiddelde kavelopp. in ha	Percentage bedrijven met			Percentage	
				1 kavel	2-4 kavels	≥ 5 kavels	gepachte cultuurgrond	bedrijven met ≥50% pachtgrond
Graauw c.a.	84	2,8	7,86	23	67	10	87	90
Hontenisse	268	4,0	3,38	14	52	34	84	87
Vogelwaarde	247	3,4	4,83	16	58	26	69	68

Bron: C.B.S. 1955.

Graauw en Langendam heeft bij zijn bedrijfsgroottestructuur, waarin de grote bedrijven belangrijk zijn, ook een redelijk goed verkavelingspatroon. Dit hangt samen met het feit dat de gemeente voor een groot deel uit nieuwlandpolders bestaat.

Het overgrote deel van de grond wordt gepacht. Onder de grondeigenaren-verpachters neemt het Kroondomein te Kloosterzande een voorname plaats in. Daarnaast zijn verscheidene boerderijen in handen van uitwonende en buitenlandse eigenaren.

CULTUURGROND[1)]

	Oppervlakte cultuurgrond in ha	Gemiddelde bedrijfsgr. in ha	Percentage cultuurgrond in gebruik als		
			bouwland	grasland	tuinland
Graauw c.a.	1831	21,80	81	18	1
Hontenisse	3652	13,63	75	23	2
Vogelwaarde	4080	16,52	79	19	2

1) Bedrijven ≥ 1 ha.

BOUWLAND

	Percentage bouwland, beteeld met														
	granen					peulvruchten		handelsgewassen			hakvruchten				groenvoedergewassen
									waarvan						
	tarwe	rogge	gerst	haver	overige	totaal	waarvan erwten	totaal	vlas	land- en tuinb.-zaden	aardappelen	suikerbieten	voederbieten	overige	
Graauw c.a.	16	1	20	4	0	16	12	16	13	0	8	13	4	-	2
Hontenisse	15	2	19	4	1	16	11	13	11	0	9	13	5	0	3
Vogelwaarde	14	-	20	4	0	19	14	15	11	0	7	14	4	0	3

VEESTAPEL

	Aantal melkkoeien			Aantal kalveren	Aantal pinken	Aantal mestvarkens		Aantal fokzeugen		Aantal leghennen	
	per bedrijf	per 100 ha cultuurgrond	per 100 ha grasland + kunstweide	per 100 melkkoeien		per bedrijf	per 100 ha cultuurgr.	per bedrijf	per 100 ha cultuurgrond	per bedrijf	per 100 ha cultuurgrond
Graauw c.a.	1,9	9	47	180	482	1,6	8	0,9	4,0	19	89
Hontenisse	2,1	15	66	138	309	1,6	12	0,9	6,8	24	175
Vogelwaarde	1,9	12	61	149	359	1,5	9	1,1	6,7	20	121

SOCIALE CONTACTEN EN COMMUNICATIEKANALEN

§ 1. Deelneming aan stands- en vakorganisaties

De standsorganisaties vormen belangrijke sociale contactmogelijkheden ten plattelande. In het ruilverkavelingsgebied zijn afdelingen van de N.C.B. en de Z.L.M., terwijl in het gebied ook enkele leden van de C.B.T.B. wonen, die geheel op Zaamslag zijn geöriënteerd (zie tabel XII-1). Elk kerkdorp heeft voorts zijn boerenleenbank; deze banken zijn merkwaardigerwijs in dit gebied overwegend bij de Centrale Raiffeisenbank in Utrecht aangesloten. Belangrijke agrarische verenigingen waarover gegevens zijn verzameld zijn verder nog de aankoopvereniging "Eigen Hulp" in Kloosterzande en de Coöperatieve Landbouwvereniging te Terneuzen (de leden van de N.C.B. zijn zoals bekend aangesloten bij de aan- en verkoopvereniging van de N.C.B.). Vele landbouwers zijn voorts nog lid van een Coöperatieve Suikerfabriek, van de Coöperatieve Boterfabriek te Kloosterzande en van de paardenfokvereniging "Door Eendracht Sterk".

Tabel XII-1

LEDEN VAN STANDSORGANISATIES

Bedrijfsgrootte	Aantal geënquêteerden	N.C.B.		Z.L.M.		C.B.T.B.		Niet-leden
		aantal leden	in %	aantal leden	in %	aantal leden	in %	in %
< 15 ha	68	41	60	11	16	-	-	24
15 - 30 ha	46	35	76	7	15	2	4	5
≥ 30 ha	32	25	78	3	9	2	6	7
Totaal	146	101	69	21	14	4	3	14

Nadere bestudering van de enquêtegegevens toonde aan dat vrij veel ongeorganiseerden in de omgeving van Boschkapelle en Stoppeldijk werden aangetroffen. De Z.L.M.-afdeling Hulst concentreert haar activiteiten doorgaans in Kloosterzande. Verscheidene leden wonen op vrij grote afstand van dat dorp.

Ten einde een samenvattende indruk te krijgen van de deelneming van het stands- en vakorganisatieleven is een sociale-participatie-index berekend. Aan elke geënquêteerde werd 1 punt toegekend voor elk lidmaatschap van een der bovengenoemde verenigingen. Wanneer in 1958 vergaderingen van zo'n vereniging werden bezocht, werden 3 punten extra toegekend, terwijl aan be-

stuursleden nog eens 5 punten werden gegeven. De som van alle toegekende punten vormde de sociale-participatiescore. In tabel XII-2 is de uitkomst van deze berekening weergegeven. Het blijkt dat de grote boeren in meerdere mate actief aan het stands- en vakorganisatieleven deelnemen.

Tabel XII-2

SOCIALE PARTICIPATIE

Score sociale participatie	Aantal geënquêteerden (A en B)							
	bedrijfsgrootte in ha			leeftijd in jaren				
	< 15	15-30	≥ 30	< 35	35-44	45-54	55-64	≥ 65
0 - 4	24	5	4	4	4	13	5	7
5 - 9	29	18	6	5	14	15	15	4
10 - 14	10	12	9	7	6	9	8	1
15 - 19	4	8	5	1	5	2	7	2
20 - 35	1	3	8	1	3	7	-	1
Gemiddelde score	6,7	10,9	13,9	9,0	10,3	10,0	9,5	7,9

Het blijkt ook dat de jongere boeren relatief meer aan het organisatieleven deelnemen dan de oudere. Dit is ongetwijfeld een gunstig verschijnsel te achten. De zo noodzakelijke aanvulling van het organisatiekader lijkt hier dus wel gewaarborgd.

§ 2. Contacten met de Landbouwvoorlichtingsdienst

Een zeer belangrijk communicatiekanaal is de Landbouwvoorlichtingsdienst. Langs deze weg bereiken vele nieuwe gezichtspunten de praktijk. Het is bekend dat voor de verbreiding van nieuwe landbouwmethoden de voorlichtingsdienst zeker niet de enige informatiebron is, doch het is wel te verwachten dat ten aanzien van de ruilverkaveling via de Voorlichtingsdienst veel informatie kan worden doorgegeven.

In onderstaande tabel is aangegeven hoe vaak de assistent te Kloosterzande in 1958 de geënquêteerde bedrijven heeft bezocht.

Tabel XII-3

CONTACT MET DE ASSISTENT VAN DE R.L.V.D.

	Aantal A- en B-bedrijven[1] dat in 1958				
	0	1	2	3	4 en meer
	malen bezocht werd door de assistent van de R.L.V.D.				
< 15 ha	19	23	11	8	3
15 - 30 ha	6	18	17	4	1
≥ 30 ha	2	6	13	5	4

1) Excl. 6 bedrijven, niet behorend tot het rayon van de assistent te Groenendijk.

De bezoekfrequentie op de grootste bedrijven ligt hoger dan op de kleinere. Daar, zoals bekend, het initiatief tot bedrijfsbezoek in principe van de boer uitgaat, is dit gegeven dus een aanwijzing voor grotere activiteit bij de grotere boeren.

Het is niet onwaarschijnlijk dat een frequenter bedrijfsbezoek door de assistent tot gevolg heeft, dat de assistent de bedrijfsleiderskwaliteiten van de betrokken landbouwer hoger waardeert. Niettemin mag aan een dergelijk waarderingscijfer toch wel enige illustratieve betekenis worden toegekend. Het waarderingscijfer werd in een schaal van 1 tot 5 toegekend aan alle geënquêteerden voor zover de betrokken assistent ze kende. Het oordeel van slechts één assistent werd gevraagd. Hem is gevraagd een zo objectief mogelijke waardering te geven, waarbij hij vooral op de kwaliteiten van de boer als bedrijfsleider en op de bedrijfsresultaten diende te letten.

Tabel XII-4

BEDRIJFSLEIDERSKWALITEITEN
(waardering door ass. R.L.V.D.)

	Aantal bedrijfshoofden met waarderingscijfer 1) (A en B)					
	gemidd.	1	2	3	4	5
< 15 ha	3,3	5	9	10	11	15
15 - 30 ha	3,8	3	2	3	5	15
≥ 30 ha	4,2	-	3	2	6	13

1) Van 34 geënquêteerde A- en B-landbouwers is geen waarderingscijfer aanwezig. Hieronder bevinden zich relatief iets te veel kleine bedrijven.

De assistent van de voorlichtingsdienst blijkt de capaciteiten van de grotere boeren duidelijk hoger aan te slaan dan die van de kleinere. Ook de oude boeren (ouder dan 65 jaar) worden laag gewaardeerd; de 55-65-jarigen daarentegen hoog (resp. gemiddelde waarderingscijfers 3,4 en 3,9). Opmerkelijk is ook dat de landbouwers, die middelbaar of hoger (landbouw-) onderwijs hebben gevolgd, hoger gewaardeerd worden door de assistent dan de landbouwers zonder of met lager of cursorisch landbouwonderwijs (gemiddelde waarderingscijfers resp. 4,0 en 3,6).

Deze gegevens, hoewel niet meer dan indicaties zijnde, leiden tot de conclusie dat het contact met de voorlichtingsdienst vooral gericht is op de grotere boeren. Mede als gevolg daarvan worden deze groepen boeren technisch-economisch ook hoger gewaardeerd.

Tabel XII-5

CONTACT MET EN WAARDERING DOOR R.L.V.D.

Aantal bedrijfsbezoeken door assistent R.L.V.D. in 1958	Waarderingscijfer
Geen	2,9
1	3,5
2	3,7
3	4,3
4 en meer	4,3

Wij zagen reeds dat de grote boeren in dit gebied een belangrijke plaats innemen. Deze gegevens accentueren dus deze positie nog eens.

Tevens mag hieruit geconcludeerd worden dat de voorlichtingsdienst een kanaal is waarlangs in eerste instantie vooral de grote boeren worden bereikt.

Daar wij reeds zagen dat ook in het verenigingsleven de grote boeren een actievere rol speelden dan de kleine boeren, is het niet verwonderlijk dat ook de boeren met een hoge sociale-participatiescore een hoog waarderingscijfer ontvangen. Zie hiervoor tabel XII-6.

Tabel XII-6

SOCIALE PARTICIPATIE EN WAARDERING DOOR DE R.L.V.D.

Score voor de sociale participatie	Waarderingscijfer
0 - 4	3,2
5 - 9	3,6
10 - 14	3,6
15 - 19	4,2
20 - 35	4,5

§3. Contacten buiten het Land van Hulst

In deze paragraaf wordt aandacht geschonken aan de contacten die de landbouwers hebben met de buitenwereld, in letterlijke zin, door nl. de afgelegde bezoeken buiten het Land van Hulst te registreren. Ook hier werd slechts de behoefte gevoeld een indicatie te zoeken. In de hierna volgende tabel zijn dan ook slechts een aantal globale cijfers opgenomen. Deze leiden tot de conclusie, dat de grote boeren en de jonge boeren de meeste contacten buiten het Land van Hulst hebben.

Het aantal contactpunten buiten het Land van Hulst is, zoals blijkt uit deze staat, toch nog tamelijk groot. De min of meer geografisch geïsoleerde positie van het gebied lijkt in de praktijk dus niet te leiden tot een bijzonder gering aantal contacten met de buitenwereld. Bij navraag is eveneens gebleken, dat, hoewel er wel contacten met België bestaan, deze toch bepaald niet overheersend zijn.

Tabel XII-7

CONTACTEN BUITEN HET LAND VAN HULST

	Percentage van de geënquêteerden (A, B, C en D)							
	met bedrijven van			in de leeftijdsklasse van				
	< 15 ha	15-30 ha	≥ 30 ha	<35 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥ 65 jaar
Aantal malen op familiebezoek in 1958								
< 3 maal	16	37	13	30	17	26	20	10
≥ 3 maal	29	43	41	45	40	32	36	25
Gemiddeld aantal malen op familiebezoek	2,3	2,9	3,6	3,3	3,7	3,1	1,8	1,5
Bezoek aan de weekmarkt te Hulst								
≥ 25 maal in 1958	34	61	66	40	54	42	49	50
< 25 maal in 1958	48	35	22	45	43	38	42	25
Bezocht in 1958 de weekmarkt te Axel of/en Terneuzen	27	39	38	20	46	20	42	30
Bezocht in 1958 een weekmarkt buiten Zeeland	7	20	16	15	9	10	18	5
Bezocht de Expo '58	50	72	72	70	60	62	67	30
Nam deel aan een of meer excursies, bezocht tentoonstellingen e.d. in 1958	26	50	66	55	54	36	36	20
Aantal geënquêteerden	92	46	32	20	35	50	45	20

In het volgende hoofdstuk zal nog worden besproken hoe men denkt over de IJselmeerpolders. Intussen is het hier de plaats om te vermelden hoeveel landbouwers uit Stoppeldijk deze nieuwe landbouwgebieden uit eigen aanschouwing kennen.

Tabel XII-8

BEZOEK AAN NIEUWE POLDERS

	Percentage geënquêteerden dat de nieuwe polders ten minste éénmaal heeft bezocht		
	< 15 ha	15-30 ha	≥ 30 ha
Noordoostpolder	17	43	58
Wieringermeer	17	21	39
Braakmanpolder	30	47	51

Het zijn wederom de grotere boeren die meer in de gelegenheid waren indrukken van de nieuwe polders op te doen. Het is opmerkelijk dat bijna evenveel mensen uit "Stoppeldijk" in de Noordoostpolder zijn geweest als in de zoveel naderbij gelegen Braakmanpolder. Ook in dit opzicht mag men zeker niet van een geïsoleerd gebied spreken.

Deze gegevens mogen erop wijzen dat de "agrarische horizon" van de mensen uit Stoppeldijk ruim is. De ontvankelijkheid voor nieuwe inzichten op landbouwkundig gebied wordt, al is niet te zeggen in welke mate, hierdoor ongetwijfeld vergroot.

§ 4. Contact met de buitenwereld via pers en radio

De pers, en in het bijzonder de landbouwpers, vormt al evenzeer als de in het voorgaande besproken contacten een belangrijk communicatiekanaal waarlangs informatie b.v. over de ruilverkaveling kan worden gegeven. Het is helaas nog niet mogelijk gebleken door middel van een eenvoudig onderzoek te weten te komen hoe intensief de bladen gelezen worden. De feitelijke invloed van de pers kan dus in het navolgende niet volledig belicht worden.

Tabel XII-9

ABONNEMENTEN OP DAG- EN LANDBOUWBLADEN

	Percentage geënquêteerden geabonneerd op dag- en landbouwbladen in de grootteklassegroep van (A, B, C en D)		
	< 15 ha	15-30 ha	≥ 30 ha
Landbouwbladen[1]			
De Boerderij	13	30	50
Plattelandspost	7	4	6
Nieuwe Veldbode	1	13	16
Andere bladen	22	35	34
Dagbladen			
Dagblad de Stem	78	85	75
De Vrije Zeeuw	11	13	13
Overige Zeeuwse dagbladen	-	9	3
Landelijke dagbladen	5	7	22
Overige dagbladen	1	2	-

1) Excl. de organen van de landbouwstandsorganisaties.

De grote boeren hebben met name bij het aantal abonnementen op landbouwbladen een "voorsprong" op de kleinere.

De streekdagbladen worden vrijwel algemeen gelezen. Men mag ook aannemen dat deze kranten vrij goed gelezen worden. Deze dagbladen zijn waarschijnlijk de beste kanalen om informaties over zaken, die de gehele streek aangaan, zoals ruilverkaveling- en streekverbeteringsprojecten, te verspreiden onder de agrarische bevolking.

Om een indruk te krijgen van de mate waarin de landbouwuitzendingen via de radio beluisterd werden is gevraagd welke rubrieken men geregeld hoort. De radio is uiteraard niet een medium waarlangs speciaal op de streek gerichte voorlichting kan worden verspreid, doch meer algemeen georiënteerde voorlichting blijkt langs deze weg een groot aantal landbouwers in deze streek te kunnen bereiken, zoals blijkt uit tabel XII-10. Weliswaar zijn de weer- en marktberichten de meest beluisterde rubrieken (omdat deze naar hun aard meer inlichting dan voorlichting zijn, zouden deze rubrieken hier buiten beschouwing moeten blijven), doch ook het aantal personen, dat geregeld naar voorlichtende rubrieken luistert, is nog tamelijk groot.

Tabel XII-10

LUISTERAARS DIE GEREGELD DE RADIOLANDBOUWRUBRIEKEN VOLGEN

	Percentage geënquêteerden dat opgaf geregeld naar landbouwrubrieken voor de radio te luisteren in de grootteklassegroep (A, B, C en D) van		
	< 15 ha	15-30 ha	≥ 30 ha
Weer- en marktberichten	77	96	78
"Vroeg bij de pinken" (K.R.O.)	22	33	22
Regeringsuitzending	17	35	22
Overige rubrieken	4	9	-

ORIËNTATIERICHTINGEN

Voor de contacten van plaatselijke aard is het van belang te weten, hoe deze in het gebied zelf geöriënteerd zijn, d.w.z. op welke plaatsen deze contacten gericht zijn. De streek is gekenmerkt door een vrij sterk verspreide bewoning. Voor de meeste sociale activiteiten is men echter op de dorpen aangewezen. Hoe ver reiken de dorpsgebieden? Beantwoording van deze vraag kan van nut zijn bij de verbetering van de ontsluiting in de streek, terwijl ook de betekenis van de verschillende dorpskernen ermee wordt aangeduid. Door middel van enkele vragen op het enquêteformulier is het mogelijk gebleken gegevens te verzamelen over de kerken waarop men georiënteerd is, over de scholen en over de vergaderplaatsen van de standsorganisaties en andere verenigingen.

De gegevens over het kerkbezoek maken het mogelijk de grenzen van de verschillende kerkdorpen in kaart te brengen.

Enkele dorpen, zoals Ossenisse en Terhole, hebben slechts een zeer beperkt "verzorgingsgebied". De positie van Kloosterzande als niet-specifiek rooms-katholieke kern in dit gebied blijkt duidelijk:de "invloed" van Kloosterzande strekt zich over een wijdere omgeving uit.

Het aantal gevallen waarbij over schoolgaande kinderen gegevens werden verzameld was helaas te klein om een meer dan incidenteel inzicht te kunnen geven. Merkwaardig is dat in enkele gevallen van een verschillende verzorgingskern voor kerk en school sprake is.

Het zou wellicht interessant geweest zijn voor de begrenzing van de dorpsgebieden en de verzorgingsrayons van de kernen ook over gegevens te beschikken ten aanzien van de aankoop van huishoudelijke en bedrijfsbenodigdheden. Bij het vooronderzoek bleek echter dat het economische verzorgingsapparaat in deze streek vrij sterk mobiel is, d.w.z. vanuit enkele kernen met auto's e.d. bij de mensen bijna alles thuis bezorgt. Het wordt dan niet zinvol nog verzorgingsrayons te gaan onderscheiden. De dagelijkse benodigdheden bleken bij navraag bijna uitsluitend uit het kerkdorp waartoe men "behoort" betrokken te worden. Voor het overige is het gehele gebied economisch gezien geheel op Hulst georiënteerd, wat ook al bleek uit de gegevens over het geregelde bezoek aan de weekmarkt (zie tabel XII-7).

Tenslotte is nagegaan in welke plaatsen men vergaderingen en bijeenkomsten bezoekt. Hier blijkt de betekenis van de grotere verzorgingskernen Hulst en Kloosterzande. De eveneens nabijgelegen grotere kern Axel is voor het ruilverkavelingsgebied van ondergeschikte betekenis. Van de in het gebied liggende dorpen zijn het weer Ossenisse, Terhole en ook Boschkapelle die van slechts zeer beperkt belang blijken te zijn als plaats voor vergaderingen.

EEN INDICATIE VAN DE WELSTAND VAN DE AGRARISCHE GROEP

In dit hoofdstuk en elders in dit rapport werd verscheidene malen gewezen op de belangrijke plaats die de boeren, en met name de grote boeren, in het maatschappelijke leven innemen. In dit verband is het interessant een welstandsindicatie te vermelden die in de uitkomsten van de woningtelling 1956 is opgenomen.

Tabel XIV-1

AANDEEL VAN DE LANDBOUWENDE BEVOLKINGSGROEP IN VIER INKOMENSKLASSEN

Inkomensklassen	Gezinshoofden en alleenstaanden, werkend in de landbouw, in procenten van alle gezinshoofden en alleenstaanden		
	Land van Hulst 1)	Zeeland	Nederland
< f. 3.000	4	4	5
f. 3.000 - f. 6.000	18	11	8
f. 6.000 - f.10.000	63	30	13
≥ f.10.000	74	42	11

1) Omvattend de gemeenten Graauw c.a., Hontenisse en Vogelwaarde.

Bron: C.B.S.-woningtelling 1956.

Het beeld van deze tabel is opmerkelijk; duidelijk blijkt hoe in de drie gemeenten van het Land van Hulst de agrarische bevolkingsgroep in de hoogste inkomensklassen een dominerende rol speelt. Zelfs in vergelijking met de toch ook als typisch agrarisch te karakteriseren provincie Zeeland is de positie van de landbouw in de drie gemeenten sterk. Aan de gegevens uit de woningtelling mag in absolute zin geen al te grote waarde worden gehecht, doch deze relatieve cijfers zijn voldoende duidelijk. Anderzijds mogen wij de betekenis van deze cijfers niet overschatten. Omtrent de vermogenspositie van de landbouwers is met het bovenstaande niets gezegd. De mogelijkheden tot het doen van investeringen zijn sterker afhankelijk van de vermogenspositie dan van de inkomensverhoudingen. Wel dient men te bedenken dat zeer veel bedrijven gepacht worden. De financiering van investeringen dient dus ook uit het gezichtspunt van de eigenaar-verpachter te worden bezien.

Inmiddels mag geconstateerd worden dat de agrarische groep in Stoppeldijk, in vergelijking met de agrariërs in andere streken, een redelijk welvarende indruk biedt. Wij constateerden reeds een minder sterk isolement ten opzichte van de buitenwereld dan men wellicht op het eerste gezicht zou veronderstellen. Alles bijeengenomen vertonen de hier besproken sociale aspecten van de agrarische groep een niet ongunstig beeld.

Bijlage XV

HOE MEN DENKT OVER IJSELMEERPOLDERS EN RUILVERKAVELINGEN

Wanneer men zich een beeld wil vormen van enkele onder de agrarische bevolking heersende gedachten over de landbouw in de IJselmeerpolders of over ruilverkavelingen, dan bieden enkele vragen in een enquête daarover natuurlijk slechts een beperkte informatie.

De opvattingen die men heeft over de landbouw in de IJselmeerpolders worden in sterke mate bepaald door de vraag of men er al eens is geweest. Ook degenen, die nog nooit een bezoek aan de nieuwe polders hebben gebracht kunnen hun mening ten beste geven. In die gevallen heeft men al gauw met meningsuitingen te doen die in feite van anderen worden "nagepraat". Om deze reden zijn de opmerkingen van mensen, die niet in deze gebieden zijn geweest, dan ook buiten beschouwing gelaten. Bovendien zijn onderwerpen als deze zo vaag en abstract, dat men bij een algemeen gestelde vraag hierover zeer sterk uiteenlopende antwoorden kan krijgen. Het is dikwijls moeilijk uit het antwoord een juist beeld van de gedachten van de respondent te verkrijgen. Een diepgaande studie over in een groep heersende opvattingen of voorstellingen zou ook moeten trachten een verklaring te geven van het gevondene. Opvattingen over zaken als hier bedoeld kunnen in sterke mate samenhangen met het informatieniveau, d.w.z. met wat men ervan weet of gezien heeft. Voorts kan verondersteld worden dat b.v. de mening over ruilverkaveling in overwegende mate bepaald wordt door bestaande opvattingen over het eigendomsrecht of over de toekomst van de landbouw in het algemeen. Deze visies stoelen doorgaans weer op dieper liggende factoren, zoals de levens- en wereldbeschouwing.

Al deze aspecten zijn bij ons onderzoek buiten beschouwing gebleven. Het was slechts de bedoeling door middel van een aantal eenvoudige vragen een indruk te krijgen van de oppervlakkige reacties van de mensen over ruilverkavelingen en de IJselmeerpolders.

Een indruk van dergelijke oppervlakkige reacties werd van belang geacht, omdat in het voorbereidende stadium van de ruilverkaveling dit soort reacties vaak van grote betekenis zijn en veel aandacht van de voorlichtingsautoriteiten vragen. Deze opinies geven vaak, onafhankelijk van de feitelijke inhoud, een beeld van de punten waarop men zijn voorlichtende activiteiten moet richten. De indrukken van de IJselmeerpolders leken belangwekkend opdat nagegaan kan worden hoe een eventuele toekomstige overplaatsing van bedrijven naar nieuwe Domeingronden zou "liggen".

Over ruilverkaveling is aan de geënquêteerden gevraagd of men weleens in een gebied was geweest waar men met een ruilverkaveling bezig was of waar die al klaar was en voorts welke indruk

men daarvan had. Op deze zeer algemeen gehouden vraag kwamen uiteraard zeer uiteenlopende reacties. In de eerste plaats zijn de opmerkingen te verdelen in die over de ruilverkaveling Serpauluspolder, die over de Zeeuwse herverkavelingen en die over andere ruilverkavelingen elders in het land. De ruilverkaveling Serpauluspolder is midden in de ruilverkaveling Stoppeldijk gelegen en zal in het nieuwe project opnieuw worden meegenomen. Het blok was gedurende de oorlog in uitvoering en werd na de oorlog in 1952 afgesloten.

109 respondenten gaven hun mening over dit werk; 28 respondenten gaven hun indrukken van de Zeeuwse herverkavelingen en tenslotte waren er nog 9 indrukken van andere ruilverkavelingen te noteren (Land van Maas en Waal, Steenbergen e.a.).

De gegeven antwoorden werden vervolgens ingedeeld naar hun onderwerp:

1e van algemene aard;
2e betreffende financiële en economische aspecten;
3e betreffende organisatorische kanten van voorbereiding en uitvoering en
4e betreffende de cultuurtechnische aspecten.

Wanneer het antwoord uit meer dan één deel bestond werd het bij alle desbetreffende categorieën vermeld. De inhoud van elk antwoord werd tenslotte ingedeeld in 5 klassen van zeer positief tot zeer negatief ten opzichte van ruilverkaveling.

Door de gevolgde wijze van vragen is het voorgekomen dat er antwoorden zijn genoteerd met meer dan één onderwerp en soms met positieve en negatieve elementen erin. Aan de cijfers in de tabellen XV-1 en XV-2 mag dus geen absolute waarde worden toegekend.

Tabel XV-1

INDRUKKEN VAN BEZOCHTE RUILVERKAVELINGEN

		Aantal indrukken				
		zeer positief	positief	onduidelijk	negatief	zeer negatief
Oordeel van algemene aard	I	14	39	8	19	4
	II	5	8	7	1	2
	III	-	3	2	-	-
Oordeel over financiële economische aspecten	I	-	3	1	8	1
	II	-	-	3	2	-
	III	-	-	-	1	-
Oordeel over organisatorische kanten van uitvoering, enz.	I	-	-	-	5	11
	II	-	-	-	-	-
	III	-	-	-	-	-
Oordeel over cultuurtechnische aspecten	I	23	5	-	28	1
	II	6	1	1	1	1
	III	1	2	-	-	-

I = Serpauluspolder.
II = Zeeuwse herverkavelingen.
III = overige ruilverkavelingen.

Enkele indrukken van algemene aard waren: "Heel mooi voor algemeen belang", "veel verbeterd", "veel tegenstand geweest", "aanvankelijk leek het niets te zullen worden", "voorbeeld zoals het niet moet".

Een paar voorbeelden van indrukken van financieel-economische aard: "Kosten vallen mee en zullen er wel uitkomen", "er komen hoge lasten", "meer aan gespendeerd als de grond waard was".

Indrukken over de organisatorische kanten waren meestal negatief: "Uitvoeringscommissie is te eigengereid", "landmeten duurde te lang", "de leiding bij de uitvoering deugde niet".

Over de cultuurtechnische aspecten oordeelde men o.a.: "Ontwatering veel verbeterd", "niet voldoende geëgaliseerd", "wegen niet recht gelegd".

De tabel leert ons dat over de ruilverkaveling Serpauluspolder vrij wat negatieve indrukken zijn gegeven. Men ziet dit project niet als een goed voorbeeld van ruilverkaveling. Vooral de organisatie van het werk ondervond kritiek. Dit is overigens goeddeels terug te voeren tot de inderdaad gebrekkige werkwijze die gedurende de laatste oorlogsjaren in dit project moest worden gevolgd.

Over de Zeeuwse herverkavelingen wordt in het algemeen zeer gunstig geoordeeld. De indrukken zijn overigens meestal in algemene termen gesteld. Hetzelfde geldt voor de enkele indrukken over andere ruilverkavelingen.

Overigens is het aantal mensen, die een indruk gaven van gebieden buiten Zeeuws-Vlaanderen, betrekkelijk gering te achten.

Het aantal personen, die op de vraag welke indruk ze hadden van de bezochte nieuwe polders (Wieringermeer, Noordoostpolder en Braakmanpolder) een antwoord gaven, was uiteraard niet zo groot. 37 respondenten gaven hun mening over de Wieringermeer, 56 over de Noordoostpolder en 62 over de nabijgelegen Braakmanpolder. De antwoorden werden weer op soortgelijke wijze gerangschikt als in het voorgaande, zodat het volgende beeld ontstond.

Tabel XV-2

INDRUKKEN VAN NIEUWE POLDERS

		Aantal indrukken				
		zeer positief	positief	onduidelijk	negatief	zeer negatief
Oordeel van algemene aard	I	25	10	6	-	1
	II	14	11	2	-	-
	III	11	16	4	6	-
Oordeel over economische aspecten	I	-	1	-	2	-
	II	-	-	-	-	-
	III	-	-	-	-	-
Oordeel over cultuurtechnische aspecten	I	11	10	-	1	-
	II	8	9	-	-	-
	III	9	11	2	3	-
Oordeel over bebouwing en bewoning	I	7	-	-	1	2
	II	4	1	-	-	1
	III	9	2	-	-	3
Oordeel over samenleving	I	-	-	-	1	-
	II	-	-	-	1	-
	III	-	-	-	-	-
Oordeel over landbouwkundige aspecten	I	-	-	1	-	-
	II	-	-	-	-	-
	III	-	2	-	1	-
Oordeel over bodemkundige toestand	I	-	2	-	-	-
	II	-	3	-	1	-
	III	-	-	5	36	-

I = Noordoostpolder.
II = Wieringermeer.
III = Braakmanpolder.

Voorbeelden van de verschillende antwoordgroepen zijn:

algemeen: "Prachtige polder",
"bedrijven mooi opgezet",
"het ieder naar de zin te maken valt er niet mee",
'staatsbedrijven kunnen het werk niet aan".

economisch: "Zeer duur betaald prachtwerk",
"pachten te hoog".

cultuurtechnisch: 'Mooie polder met weinig afdracht en land dicht bij elkaar",
"mooie droge polder",
"veel kreken",
"ondergrond onvoldoende doorlatend".

bebouwing: "Prima gebouwen",
"beplanting rondom de gebouwen",
"kale streek",
"schuren niet doelmatig en te klein".

samenleving: "Minder prettige en gemoedelijke bevolking".

landbouwkundige aspecten: "Mechanisatie méér verantwoord door grotere bedrijfsoppervlakte",
"ongelijke stand van gewassen".

bodemkundige aspecten: "Slechte grond".

Het blijkt dat de Wieringermeer en de Noordoostpolder in het algemeen "een goede naam" hebben bij de inwoners van Stoppeldijk. De lovende opmerkingen zijn in de eerste plaats van algemene aard, doch ook over bepaalde bijzonderheden worden merendeels positieve reacties vernomen. Enkele reacties gaven blijk van een zekere terughoudendheid ten opzichte van de planologische en sociale structuur in de nieuwe polders. Men vond deze kennelijk te "modern".

De nabijgelegen Braakmanpolder lokte vele reacties uit. Het is duidelijk dat deze polder geen goede naam heeft in dit deel van Zeeuws-Vlaanderen. Dit is voornamelijk toe te schrijven aan de minder goede gronden die hier voorkomen. Vergeleken met de jongere polders in Oost-Zeeuws-Vlaanderen is de grond in de Braakmanpolder dooreengenomen inderdaad minder van kwaliteit. Ook de veel grotere ongelijkmatigheid van de gronden in de Braakmanpolder wordt als een ongunstige factor beschouwd. Over de aanleg van de polder (algemeen, cultuurtechnisch en planologisch) werden wel positieve beoordelingen vernomen.

Daar velen familie in de nieuwe polders hebben (zie tabel XV-3) of de polders weleens bezocht hebben (zie bijlage XII, tabel XII-8) zijn deze streken voor de landbouwers van "Stoppeldijk" geen onbekend terrein.

Tabel XV-3

FAMILIERELATIES IN NIEUWE POLDERS

	Aantal bedrijfshoofden			
	met familie of kennissen in de			totaal 1)
	N.O.P.	Wieringermeer	Braakman	
< 15 ha	21	14	4	31
15 - 30 ha	20	12	4	24
≥ 30 ha	18	6	2	19
Alle grootte-klassen	59	32	10	74

1) Bedrijfshoofden, die familie of kennissen in de genoemde polders hebben.